

LUNDS
UNIVERSITET

Lunds Universitet
Socialhögskolan
Campus Helsingborg
Socialt arbete med drogmissbrukare
Höstterminen 2006

”... *men en berusad kvinna är värre!*”

**- en studie om arbetslivets attityder
kring mäns och kvinnors missbruk,
utifrån ett genusperspektiv**

**Författare: Kristin Holm
Christel Rosling**

Handledare: Ann Ottengrim

Abstract

Working life is an arena that often reflects attitudes that already exist in our society. When alcohol- and drug abuse is detected among employees the employer has a statutory responsibility for rehabilitation. But the way how these employees gets to be treated is also influenced by attitudes. The purpose of this essay was to illustrate from a gender perspective how women's and men's alcohol- and drug abuse occur in working life and how the attitudes in our society towards their abuse reflect on trade life. Referring that, our intention was also to examine which consequences are given of how the individual is treated. To obtain the purpose of this essay our main questions were:

- How does women's and men's alcohol- and drug abuse occur at companies and which attitudes towards their abuse can be found among employers and employees?
- Which differences can be found, in which rehabilitation employers offer women and men with alcohol- and drug abuse?

Our empirical material consists of interviews with eleven representatives from trade unions, company provided healthcare services, national organisations and treatment centres. The results of this study showed on differences in occasions of gender regarding acceptans and bringing disgrace upon an employee with alcohol- and drug abuse in working life. Women's abuse were more taboo than men's, and women more often hid their abuse, which could lead to consequences. When the abuse got detected gender differences also existed concerning which treatment that was offered. We used theories with aspects of shame and “gendercontract” in order to increase the understanding of these phenomena.

Innehållsförteckning

1	PROBLEMFÖRMULERING	6
2	SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNING	7
3	METOD	8
3.1	Val av metod.....	8
3.2	Tillvägagångssätt	8
3.3	Urval	9
3.4	Avgränsningar	10
3.5	Etiska överväganden.....	10
3.6	Bortfallsanalys	11
3.7	Studiens tillförlitlighet.....	12
3.7.1	<i>Källkritik</i>	12
3.7.2	<i>Förförståelse</i>	12
3.7.3	<i>Perspektivval</i>	13
3.7.4	<i>Generaliserbarhet</i>	13
3.7.5	<i>Intervjuareffekten</i>	13
4	UPPSATSENS DISPOSITION	14
5	BEGREPPSFÖRKLARING.....	14
5.1	Genusperspektiv	14
5.2	Missbruk	15
5.3	Attityder.....	15
6	TIDIGARE FORSKNING	15
6.1	Skam kring missbrukande män och kvinnor	16
6.2	Missbruk och dess konsekvenser i arbetslivet.....	16
6.3	Det dolda missbruket	18
6.4	Tablettmissbruk/blandmissbruk.....	19
7	TEORETISK TOLKNINGSRAM	19
7.1	Skam	20
7.2	Genuskontrakt.....	21
7.3	Intrycks kontroll	22
8	PRESENTATION OCH ANALYS AV EMPIRI - TEMA 1.....	23
8.1	Presentation av tema 1: Det dolda missbrukets yttringar i arbetslivet	23
8.1.1	<i>Symtom på dolt missbruk</i>	23

8.1.2	<i>Att dölja sitt missbruk genom tablettmissbruk/blandmissbruk</i>	24
8.1.3	<i>Att dölja sitt missbruk genom sjukskrivning</i>	25
8.1.4	<i>Det dolda missbrukets signaler</i>	26
8.2	Analys av tema 1: Det dolda missbrukets yttringar i arbetslivet	27
9	PRESENTATION OCH ANALYS AV EMPIRI - TEMA 2	30
9.1	Presentation av tema 2: Attityder kring missbruk i arbetslivet	30
9.1.1	<i>Skambeläggande</i>	30
9.1.2	<i>Attitydutveckling över tid</i>	32
9.1.3	<i>Attitydyttringar</i>	33
9.1.4	<i>Medberoende arbetsgrupper</i>	34
9.2	Analys av tema 2: Attityder kring missbruk i arbetslivet	36
10	PRESENTATION OCH ANALYS AV EMPIRI - TEMA 3	39
10.1	Presentation av tema 3: Rehabilitering	39
10.1.1	<i>Konsekvenser av arbetsgivarens hanteringssätt</i>	39
10.1.2	<i>Påverkansfaktorer för vilken behandling som erbjuds</i>	40
10.1.3	<i>Vikten av en lyckad återgång till arbetet efter rehabilitering</i>	42
10.2	Analys av tema 3: Rehabilitering	43
11	SLUTSATS	47
12	SLUTDISKUSSION	48
	Källförteckning	53
	Intervjuguide	55

Förord

Nu är hela arbetet färdigt, eller färdigt kanske det egentligen aldrig blir. Tiden är begränsad och denna begränsade tid har bokstavligen rusat iväg.

När man skriver uppsats märker man efterhand hur många det finns anledning att tacka efteråt. Vi vill nu därför tacka alla som har bidragit till att vi har kunnat genomföra vårt arbete.

Vi vill först och främst tacka våra elva anonyma intervjupersoner som hjälpsamt, generöst och öppet har delat med sig av sina erfarenheter och reflektioner. Vi fick del av många års samlad erfarenhet av socialt arbete, som blev till nytta för oss både nu och som framtida socionomer. Tack även till vår handledare Ann Ottengrim som handlett, uppmuntrat och givit oss snabba svar via mejlen under arbetets process. Tack Ann!

Vi vill även passa på att tacka varandra för ett mycket bra samarbete. Tack Kristin, för alla dessa veckor av hårt idogt arbete, men som även varit trevliga med många mysiga pratstunder och salladsmåltider! Du har nu en speciell plats i mitt hjärta!

Tack Christel! Som jag ser det så har vi under arbetets gång inte bara byggt uppsatsdelar, utan även vänskap. Det har i sig varit en upplevelse att kunna syssla med något som på sina ställen är både svårt och krävande, men samtidigt ha så roligt tillsammans!

Och till sist, men egentligen först och främst, vill vi tacka våra tålmodiga, överseende och underbara familjer, Roland och Adrian Holm och Joachim, Pontus och Johanna Rosling för allt stöd och uppmuntran. Ni har även gett oss fin service så att vi, bitvis som fripassagerare på familjetåget, har kunnat koncentrera oss på uppsatsarbetet. Tack, ni är fantastiska!

1 Problemformulering

Vi lever i ett land där jämställdhet mellan män och kvinnor betraktas som en angelägen fråga. Detta visar sig både i den offentliga debatten och i lagstiftningen. En jämförelse med andra länder visar att Sverige har nått förhållandevis långt i sin strävan att låta män och kvinnor leva på samma villkor. På svenska regeringens officiella hemsida (2006) går det att läsa:

Det som åstadkommit hittills nationellt har givit oss en stark internationell position inom jämställdhetsarbetet och intresset för och efterfrågan på våra erfarenheter och våra lösningar är stort.

Dock visar det sig allt emellanåt att människors attityder, medvetna och omedvetna, inte låter sig påverkas fullt så lätt som lagstiftarens intention kanske är. Detta tar sig ibland uttryck i djupt rotade föreställningar om hur mans- respektive kvinnorollen skall se ut.

Ett område som forskningen på senare år intresserat sig för är synen på mäns och kvinnors missbruk. Attityden att drogberoende kvinnor döms och klandras hårdare än män är inte ovanlig. Av tradition förväntas kvinnan vara en moderlig omsorgsperson. Hilde och Laanemets (2000) beskriver hur kvinnors missbruk kan uppfattas som ett hot mot den traditionella kvinnorollen och hur en missbrukande kvinna kan anses förlora sin anständighet. Hon anses vara en dålig moder, som har tappat kontrollen över både hem och arbete. Däremot verkar samhället ha en mer tillåtande inställning för män i detta avseende (ibid.).

Med utgångspunkt i Delbetänkande SOU 1994:28 (1994) anser vi att det finns anledning att tro att antalet individer som påverkas av ovanstående attityder kan komma att öka. Delbetänkandet redogör för forskning kring olika åldersgruppers alkoholkonsumtion och visar att den högsta konsumtionen av alkohol bland kvinnor finns i åldrarna 45 till 64 år, samt att unga kvinnor mer och mer tar efter männens dryckesmönster. Milton (1994) menar i sin rapport att en grupp som ökat markant i fråga om ökad alkoholkonsumtion är välutbildade yrkesarbetande kvinnor. Hon menar även att det verkar vara samma utveckling i hela västvärlden, även om kvinnornas alkoholkonsumtion ändå bara är ungefär hälften i jämförelse med männens. Kvinnornas andel av den totala konsumtionen har ökat (ibid.). Detta befarar vi kommer att märkas genom att framförallt fler av de yrkesverksamma kvinnorna kommer att gå in ett alkoholmissbruk.

Vi menar att yrkeslivet idag är en viktig del av kvinnors och mäns identitet. I arbetslivet ställs höga krav på att anställda skall vara produktiva och välfungerande. Ett drogberoende lägger ofta hinder i vägen för att uppnå detta. Dock har arbetsgivare enligt arbetsmiljölagen

ett rehabiliterings- ansvar när det upptäcks att en anställd har missbruksproblem (Svea Rikes Lag, 2006). Vi föreställer oss dock att detta arbetsgivaransvar inte är det enda som påverkar vilket slag av bemötande män och kvinnor med missbruksproblem får på sin arbetsplats. Vi misstänker att allmänna attityder om mäns respektive kvinnors missbruk slår igenom även på detta område. Vi kommer därför att genom ett genusperspektiv försöka studera om det i arbetslivet finns skillnader i acceptans och även skambeläggande av mäns och kvinnors drogmissbruk. Lagen gör givetvis ingen skillnad, men upptäcks mäns och kvinnors missbruk i verkligheten på ett lika tidigt, eller sent, stadium? Johansson och Wirbing (2005) menar att kvinnligt alkoholmissbruk är mer tabubelagt än männens samt beläggs oftare med skuld och skam. Vi finner därför anledning att undersöka vilka mekanismer som styr på vägen fram till upptäckt av en anställds drogproblematik och vidare fram emot val av rehabiliteringsplan. Detta har vi för avsikt att belysa genom ett genusperspektiv, då vår förförståelse innehåller farhågor om att skambeläggande av kvinnligt missbruk har genomslagskraft även här. Då vi genom utbildning och praktik anser oss ha fått en god bild av hur socionomer inom offentlig sektor arbetar med missbruksproblem, så skulle vi vilja bredda våra kunskaper genom att studera hur samma problem hanteras inom näringslivet.

2 Syfte och frågeställning

Syftet med denna C- uppsats är att genom ett genusperspektiv belysa hur kvinnors respektive mäns missbruk yttrar sig i arbetslivet och hur samhällets attityder till kvinnors och mäns missbruk återspeglas i arbetslivet. Utifrån detta vill vi undersöka vilka konsekvenser detta får för hur den enskilde individen behandlas. Vi hoppas, utifrån våra intervjupersoners beskrivningar, få kunskap om detta genom att ställa frågor såsom:

- Hur yttrar sig mäns respektive kvinnors missbruksproblem på arbetsplatser?
- Vilka attityder kring mäns respektive kvinnors missbruk finns det bland arbetsgivare och anställda?
- Vilka skillnader finns, ur arbetsgivarperspektiv, i vilken rehabilitering män respektive kvinnor med missbruksproblem får och hur visar sig dessa skillnader?

3 Metod

Här kommer vi att beskriva och motivera vårt sätt att gå till väga i vår studie, avseende metodval, tillvägagångssätt, urval och avgränsningar. Vi kommer även att beskriva hur vi har reflekterat kring etik, bortfall och tillförlitlighet.

3.1 Val av metod

Vår främsta avsikt har varit att genom vår studie försöka förstå och finna mönster. Därför valde vi att utföra undersökningen genom en kvalitativ metod. Fördelen med denna metod är enligt Holme och Solvang (1997) att den ger en helhetssyn och förståelse för processer i det sociala livet. Detta tyckte vi verkade lovande med tanke på att vårt syfte var att hitta attityder i arbetslivet, vilket kan vara något subtilt. Vi instämmer också med Holme och Solvang om att metodens fördel är att den är flexibel (ibid.). Efterhand som intervjupersonerna gav svar på våra frågor kunde vi följa upp dem och hitta nya infallsvinklar. Dock önskar vi att vi hade haft tidsutrymme att kombinera med någon annan, exempelvis en kvantitativ metod, då detta hade givit vårt resultat större bredd och generaliserbarhet. Utifrån det fåtal intervjupersoner vi mötte, anser vi inte det vara möjligt att dra fullständiga slutsatser.

Vi använde oss av semistrukturerade intervjuer med olika teman som utgångspunkt (se bilaga 1). Detta innebär att vi har haft en intervjumall, men vi har inte följt den slaviskt. Repstad (1993) menar att fördelen med denna intervjuform är att den inte är för snäv och inrutad, utan kan fånga nyanserna i en intervjupersons erfarenheter och förhållningssätt. Intervjun får en fördelaktig prägel av naturligt samtal om man inte har något detaljerat frågeschema, och intervjuaren kan därigenom varsamt styra samtalet i den riktning han önskar (ibid.).

3.2 Tillvägagångssätt

Inledningsvis började vi bekanta oss med ämnet genom litteratursökning. Sedan vidtog ”research”, där vi genom ”snöbollseffekten” och egen uppfinningsförmåga hittade infallsvinklar och tillräckligt med intervjupersoner för att få en helhetsbild.

Därefter utformade vi vår intervjuguide utifrån olika teman, vart och ett tema med ett antal underfrågor. Frågorna utformades efter teorier och tidigare forskning som vi hade läst in, men de formades också utifrån vår nyfikenhet. Vi lät intervjupersonerna välja plats för samtalen.

Sex av dem valde egna arbetslokaler, en Campus och fyra telefonintervju. Varje intervju tog mellan 1-2 timmar att genomföra. Vi valde, och fick tillåtelse, att spela in intervjuerna med bandspelare. Avsikten med det var att bättre kunna koncentrera sig på intervjupersonen, samt för att ha en bättre möjlighet att fånga exakta citat. Att kunna gå tillbaka till vad varje intervju ordagrant gav hjälpte oss också när vi skulle bearbeta och analysera svaren.

Efterhand som varje intervju var utförd skrevs den ut, ordagrant i sin helhet. Vilket gav oss ett omfångsrikt underlag. Efter att ha lyssnat på och läst våra intervjuer många gånger, påbörjade vi sorteringsarbetet. Även om varje samtal var unikt så kunde vi dela in svaren enligt våra olika teman, och under varje tema i nyckelord. På så sätt fick vi en tydlig översikt i materialet och valde ut essensen, varifrån vi valde ut ”talande” citat. Utifrån detta empiriska material kunde vi, varvat med teori- och forskningsläsning, bygga vidare på analysarbetet. Här följde en lång period av jämförelser mellan svaren, vi diskuterade likheter och skillnader i empirin. Vi vändades och vi gladdes. I början tyckte vi oss kunna urskilja mönster och någonstans i mitten av uppstod en förvirringsperiod då vi knappt kunde förklara vad mönster var för något. Bara för att slutligen upptäcka att vi plötsligt kunde se både det tidigare mönstret samt nya. Genomgående för vårt arbete är att vi ända från början har gjort det mesta tillsammans. Motivet till det har inte bara varit trivselskäl, utan även för att båda skulle ha samma inblick så att vi kunde göra en gemensam analys. Vi har fått in ett brett intervju-material som vi i möjligaste mån vill visa läsaren. Vi har anpassat disponeringen av de olika avsnitten i uppsatsen efter vad vi anser ger störst tydlighet, helhetsbild och förståelse för vår studie.

3.3 Urval

Vår avsikt med att göra ett strategiskt urval var att vi ville möta personer som har personlig och i första hand professionell erfarenhet av det vi ville undersöka, men gärna ur olika perspektiv och infallsvinklar. Vi hoppades att därigenom få så bred helhetsbild som möjligt, där vi både skulle kunna urskilja mönster och motsägelser. För att få den kunskap vi ville ha om vårt ämne beslöt vi att kontakta olika personer som genom sina arbetsuppgifter har ett utifrånperspektiv på hur attityder i arbetslivet kring mäns och kvinnors missbruk ter sig. Vi tänkte oss att dessa skulle kunna ge oss intressant information från sin vardag, där hantering av missbruksproblem bland anställda ingår.

Genom att söka på Internet efter organisationer vars personal har kunskap om vårt ämnesområde fick vi en översikt samt inspiration och efter att ha diskuterat med varandra utsåg vi

möjliga intervjupersoner. Vi valde att via telefon och mejl kontakta dem vi tyckte skulle vara intressanta att intervjua och fick av dem hjälp med namn på ytterligare personer som kunde vara intressanta för vår studie. Den så kallade ”snöbollseffekten” visade sig fungera fint. Totalt utförde vi elva intervjuer med representanter från två olika företagshälsovård, från tre olika fackförbund och med fyra olika missbruksbehandlare/behandlingshem, alla i Skåne. Vi intervjuade även företrädare för två rikstäckande organisationer som företräder arbetsgivare respektive anställda när missbruksrelaterade störningar uppstår i arbetslivet.

Vi vet inte åldern på de intervjuade, men uppskattar att de alla är kring medelåldern. Vi har valt att kalla våra intervjupersoner vid fingerade namn, dels för att inte röja deras identitet, men även för att läsaren skall kunna veta deras kön. I de fall där vi låter en enskild person uttala sig, nämner vi dem vid namn. I övrigt omnämner vi dem som intervjupersoner.

3.4 Avgränsningar

Då vi nu har gjort en studie med missbruksproblematik, så har avsikten varit att studera vilka yttringar, attityder och konsekvenser detta ger på en specifik arena, nämligen svenskt arbetsliv. Detta är en avgränsning som vi har strävat efter att hålla fast vid hela arbetet igenom. Dock har den empiri som vi har samlat in visat oss att de attityder kring missbruk som finns i vårt samhälle i stort, återspeglas i de värderingar som kommer till synes i arbetslivet. Så även om livet utanför arbetsplatserna nämns i samband med attityder, så är det endast menat som jämförelse, eller förklaring till vad vi också ser komma till synes i arbetslivet.

Den grupp med missbruksproblem vi har intresserat oss för är därmed vuxna människor, som är yrkesverksamma. Även om vi har talat med behandlare, så har vi inte intresserat oss för de behandlingsformer de företräder. Även om vi har talat med fackligt förtroendevalda så har vi inte i första hand inriktat oss på arbetsmiljölagstiftning. Vår intention har endast varit att utifrån ett genusperspektiv ta reda på vilka *attityder* dessa personer kan se kring missbruk i *arbetslivet*, och vilka konsekvenser nämnda attityder får för den enskilde mannen och kvinnan.

3.5 Etiska överväganden

Vi har försökt att leva upp till vår föresats att följa de etiska riktlinjer för forskning som Humanistiska vetenskapliga forskningsrådet har utarbetat (Halvorsen, 1992). Vi inhämtade därför våra intervjupersoners samtycke till medverkan, informerades om syftet med deras med-

verkan, att den var frivillig och kunde avbrytas närhelst de så ville. De uppgifter vi har fått in har vi behandlat konfidentiellt samt förvarat på ett säkert sätt.

Vi inhämtade också intervjupersonernas samtycke till att spela in våra samtal på band och efter undersökningens slutförande har vi förstört banden. Vi har också försökt att vara eftertänksamma i vårt skrivande så att vi inte lämnar ut eller skadar någon. Alla dem vi intervjuade erbjöds anonymitet. Detta sammanföll med någras egen önskan medan andra sade att de inte begärde detta. Några av dem menade att de utifrån sina positioner i respektive organisation kunde förväntas uttala sig offentligt. Dock ville de senare få möjlighet att läsa den tryckta versionen av sina uttalanden, något som vi har tillmötesgått och möjliggjort för samtliga intervjuade. Vi har dock valt att avidentifiera alla intervjupersoner.

Vi har också beaktat det som Närvänen (1999) säger, att det är forskarens skyldighet att göra en konsekvensbedömning av att röja intervjupersoners identitet, då denne lättare kan se de konsekvenser det kan få för de enskilda. Då vi anser att vår förmåga att överblicka sådana eventuella konsekvenser är begränsad, valde vi att låta alla var anonyma. Vi har också haft Närvänens (1999) rekommendation i åtanke, att hålla fokus på forskningen och inte ägna sig åt sensationssökeri, exempelvis då vi har valt ut citat. Vi har avstått från att citera sådant som visserligen kunde ha haft underhållningsvärde, men som skulle ha givit en skev bild av den intervjuades verksamhet och kompetens.

3.6 Bortfallsanalys

Vår ursprungliga tanke var att de som i första hand borde få och kunna besvara hur attityder kring mäns och kvinnors missbruk får konsekvenser i arbetslivet, skulle vara just arbetsgivare eller dess representanter. Den föreställningen gav oss ett bortfall på 100 procent. Åtskilligt med obesvarade mejl och nekande till att medverka i intervjuer fick oss att förstå att vi inte hade valt en framkomlig väg. Flera av dem vi fick kontakt med poängterade nogsamt att vi gärna fick vända oss till någon annan, men för egen del så gjorde de absolut ingen skillnad på mäns och kvinnors missbruk.

Det svaga gensvar vi fick gjorde att vi började undra om vi möjligen hade valt ett mycket känsligt ämne. Känsligt i det avseendet att det kändes obekvämt för de tillfrågade att tala om ett ämne, genusperspektiv, som de kanske inte hade reflekterat tillräckligt mycket över. Eller av den anledningen att ingen vill framstå som något annat än absolut rättvis och jämställd. Kanske var dessa företag så intressanta att studera så att de själva förstod det? Vi bytte alltså strategi och kontaktade elva stycken ”kringpersoner” för att få del av deras erfarenheter om

hur missbruksfrågor hanteras i arbetslivet. Detta gav oss ett bortfall på 0 procent, vilket vi tolkade som att de ansåg att det finns en hel del att säga om ämnet vi valt.

3.7 Studiens tillförlitlighet

3.7.1 Källkritik

När vi har tagit del av teoretiska perspektiv och det aktuella kunskapsläget utifrån tidigare forskning har vi företrädesvis och övervägande hämtat detta från tryckt litteratur. Vårt motiv till detta har varit att det är lättare att bedöma detta materials tillförlitlighet, jämfört med Internetkällor som ofta inte har genomgått samma typ av kvalitetskontroll. Då forskning i stor utsträckning är färskvara, har vår strävan varit att använda och hänvisa till sådan av så sent datum som möjligt.

Vi har dock gjort några avsteg från denna föresats, vilket i huvudsak har varit av två orsaker. Antingen att forskning av något äldre datum har belyst något som även resultatet av vårt material visar, eller så har vi ställt den äldre forskningen mot den nyare för att se mönster i utvecklingen/brist på utveckling över tid.

3.7.2 Förförståelse

Vi är medvetna om att förförståelse av ett forskningsämne är ett mänskligt drag. Vi kan därför inte annat än utgå från att vår förförståelse av vilka attityder och konsekvenser kring mäns och kvinnors missbruk som finns i arbetslivet, har påverkat det vi har sett, hört och tänkt. Holme och Solvang (1997) beskriver hur förförståelsen påverkar arbetets olika faser. De menar att våra värderingar styr hur vi definierar problemområdet, vilket i sin tur inverkar på vilket teoretiskt synsätt och frågeställningar vi väljer (ibid.).

Då våra intervjuer har givit oss ett digert material har vi givetvis behövt sortera bort en hel del. När vi har valt ut vad som skall refereras och citeras har vi haft långa diskussioner om hur vi på ett så opartiskt och rättvisande sätt som möjligt skall kunna göra detta. Men vi är dock införstådda med att det ligger ett tolkningsmoment i allt detta, som kan påverka vår slutliga produkt.

3.7.3 *Perspektivval*

Ett exempel på perspektivval är, inser vi själva, vilken grupp man väljer att lyfta fram när en företeelse studeras genom ett genusperspektiv. De vi har intervjuat har med något slag av automatik, uppehållit sig mycket kring hur det förhåller sig med kvinnor när de har reflekterat över hur genusskillnader kommer till uttryck i arbetslivet. De kan ha gjort det under påverkan av de frågor vi har ställt, eller så beror det på att mannen är så normgivande i samhället så för att synliggöra både män och kvinnor så måste man lyfta fram det kvinnospecifika. Därigenom kan också män bli synliggjorda, men vi är medvetna om att mycket av det vi redovisar utgår från kvinnors perspektiv och männens villkor blir, även om de finns där, mer underförstådda. Björling uttrycker det så här, ”mänskligheten är manlig om ej annat anges”! (Björling, 2002:248) ”Annat”, det vill säga kvinnor, belyses ofta i vårt resultat.

3.7.4 *Generaliserbarhet*

Vår studie kan ha brister i generaliserbarhet i åtminstone två avseenden. För det första har vi inte kunna dra generella slutsatser fullt ut, då antalet intervjupersoner är begränsat. Vidare så finns det förstås fallgröpar förknippade med ett genusperspektiv, nämligen benägenheten att generalisera kring hur alla män är och hur alla kvinnor är. Vi är medvetna om att vårt material innehåller exempelvis sådana citat. Det beror på att vi inte har velat dölja att denna inställning kan finnas i samhälle och arbetsliv, men både vi och flera av våra intervjupersoner vill poängtera att det finns stora skillnader även inom gruppen män och inom gruppen kvinnor.

3.7.5 *Intervjuareffekten*

Intervjuar- eller forskningseffekten har sannolikt influerat vårt arbete, vi har inga illusioner om något annat. Även om vi har försökt att tänka oss för genom att inte ställa ledande frågor, så menar Repstad (1993) att forskarens blotta närvaro ofta förorsakar att intervjupersonen antar ett strategiskt beteende. Vi håller det inte för otroligt att de vi har talat med i viss mån har anpassat sina svar efter vad de tror att vi söker. Goffmans (2006) teori om intryckskontroll går att applicera även här. Precis som Halvorsen (1992) säger, kan de också ha påverkats av vår personlighet och arbetssätt, samt en vilja att ge ett kompetent intryck.

4 Uppsatsens disposition

Vi ger här en kort överblick över uppsatsens kommande avsnitt och dess huvudsakliga innehåll. I följande kapitel kommer vi att definiera några av de bärande begreppen i uppsatsen. I kapitel sex redogör vi för det aktuella kunskapsläget, genom att presentera tidigare forskning kring vårt ämne. Kapitel sju innehåller en beskrivning av den teoretiska tolkningsram som vi har använt oss av för att förstå de viktigaste dragen i vår empiri. I kapitel åtta, nio och tio redovisar vi de samlade resultaten av empirin utifrån tre teman. I slutet av vart och ett av dessa kapitel analyserar vi resultaten och genomlyser dem med hjälp av teori och tidigare forskning. För att få en översikt över de viktigaste resultaten presenteras dessa i en sammanfattande slutsats i kapitel elva. Kapitel tolv, avslutningsvis, innehåller en slutdiskussion där vi för ett resonemang kring de resultat vi har kommit fram till i vår studie.

5 Begreppsförklaring

I detta avsnitt kommer vi att ge en förklaring till på vilket sätt vi använder oss av begreppen genusperspektiv missbruk och attityder i uppsatsen.

5.1 Genusperspektiv

Vi ser det inte som alldeles enkelt att göra åtskillnad mellan begreppen könsperspektiv och genusperspektiv. Efter att ha studerat diverse litteratur kring ämnet, tolkar vi det som att begreppen har en snarlik innebörd. Men för att vara konsekventa och enhetliga i vår framställning kommer vi implicit att använda oss av begreppet genusperspektiv i våra resonemang.

Vi vill i vår uppsats kunna belysa eventuella skillnader mellan män och kvinnor när det gäller attityder och yttringar kring missbruk i arbetslivet och eftersom vi väljer att analysera vår empiri bland annat utifrån Hirdmans teori om genuskontrakt så kommer vi att använda oss av begreppet genusperspektiv. Vår intention är att genom ett genusperspektiv titta på företeelser i arbetslivet i samband med missbruk för att försöka se dem ur flera olika synvinklar och synliggöra gamla fördomar, föreställningar och invanda tänkesätt.

Docent Borgström (Nationella sekretariatet för genusforskning, 2006) beskriver att begreppet genus som regel används för att försöka urskilja vad som formar människans sociala kön från det biologiska könet vilket vi föds till. Detta görs genom att bland annat på olika sätt belysa våra samhälleliga maktordningar, värderingar, föreställningar, handlingar,

gestaltningar, identiteter, roller och vårt agerande. Borgström menar att begreppen ”manligt” och ”kvinnligt” tidigare vanligen uppfattades som det samma som våra biologiska kön (ibid.).

En risk med att använda sig av begreppen manligt och kvinnligt är, enligt Björling (2002), cementering av redan existerande fördomar vi har i samhället. Björling menar dock att det ändå finns fördelar med en studie som försöker belysa skillnader mellan kön då inte bara kvinnan synliggörs utan även mannen (ibid.).

5.2 Missbruk

Begreppet missbruk kan ha olika innebörd. Bland annat kan det innebära ett missbruk av diverse preparat, till exempel alkohol, tabletter och narkotika. Då våra intervjupersoner i de allra flesta fall pratade om alkoholmissbruk kommer vi därför att avse alkoholmissbruk när vi nämner missbruk eller missbrukare i vårt arbete. Vi väljer att endast göra skriftlig skillnad då det handlar om ett, av våra intervjupersoner, uttalat tablettmissbruk eller blandmissbruk.

Vi utgår här inte från några andra kriterier för missbruk än de arbetsrelaterade, då vår studie visar att alkohol- och drogproblem kan utvecklas på ett sätt så att det får följder för en individs hälsa och arbetsprestation. I många fall når dessa konsekvenser den grad då de inte längre kan döljas på arbetsplatsen.

5.3 Attityder

Med attityder till missbruk i arbetslivet menar vi inställning, värderingar och förhållningssätt till en kollega eller anställd som har någon form av missbruksproblem. Dessa attityder kan vara både omedvetna och oreflekterade, eller medvetna och grundade på egna erfarenheter. Vi tänker oss att dessa attityder, eller vad man tror att man vet om något, både kan vara svåra att förändra och att sätta ord på. Vi talar även om samhälleliga attityder i vår studie, men då endast i det avseendet att dessa ofta återspeglas i de attityder som finns på arbetsplatser.

6 Tidigare forskning

Redan i vår problemformulering belyser vi kortfattat vad forskning visar om utvecklingen av hur kvinnors alkoholkonsumtion ser ut och med det som avstamp fortsätter här i detta avsnitt genom att redogöra för vad tidigare forskning visar kring vårt ämne.

6.1 Skam kring missbrukande män och kvinnor

En undersökning på 1980- talet av Thunberg (1980) belyser det förakt, både eget och från omgivningen, som drabbar missbrukande kvinnor. Kvinnan får starka skamkänslor för att hon dricker, förstör pengar och sitt utseende samt missköter arbete och hem (ibid.).

Har dessa attityder förändrats under de tjugo år som har gått sedan dess? Inte i nämnvärd utsträckning, om man jämför med Mattssons (2005) nyutkomna doktorsavhandling, där hon jämför missbruksvård för män och kvinnor. Mattsson finner där exempel på behandlingshem som har en tendens att vilja behandla kvinnornas bristande femininitet genom att öva dem att sköta sin hygien och utseende, hålla ordning hemma och laga mat. Männens behöver inte förändras lika mycket. Männens skall istället tränas i att skaffa sig arbete och bostad. De skall framför allt inte hjälpa till i behandlingshemmets kök. För kvinnorna försöker man skapa en lugn och passiv miljö, medan männen aktiveras på ett sätt som liknar lönearbete. Mattsson tolkar detta som att behandlarna, sannolikt omedvetet, vill anpassa dessa före detta missbrukare till att leva upp till de värderingar som finns i vårt samhälle (ibid.).

När det gäller samhällets hållning till missbrukande kvinnor, låter Hilte och Laanemets (2000) i en studie ett antal kvinnor komma till tals och beskriva sin mycket genomgående känsla av att uppfattas annorlunda av omgivningen och stämplas hårdare än missbrukande män. En kvinna skall vara kontrollerad och ta huvudansvaret för barnen enligt traditionell rolltilldelning. Har hon missbruksproblem betraktas hon automatiskt som en dålig mor, vilket ger starka känslor av skam och värdelöshet. Dessa fördömanden drabbar inte missbrukande män i samma grad, enligt Hilte och Laanemets undersökning (ibid.).

Även om Thunbergs (1980) forskning om attityder som klandrar missbrukande kvinnor mer än män har några år på nacken, ser vi dess innehåll som tillämplig även år 2006. Detta utifrån vad vi ser i rykande färsk forskning och i vårt eget undersökningsresultat. Vi anser också att Hilte och Laanemets (2000), och Mattssons (2005) undersökningar är översättningsbara på vår studie även om de utgår från missbruksbehandling. Detta därför att de belyser attityder. Och vi menar att attityder ofta genomsyrar hela samhället, även arbetslivet.

6.2 Missbruk och dess konsekvenser i arbetslivet

Tobutt et al. (2003) beskriver olika vanligt förekommande tecken vid missbruk i arbetslivet. Dessa är bland annat korttidsfrånvaro utan några bra anledningar, för sen ankomst samt för tidig hemgång från arbetet. En annan signal på att en anställd skulle ha missbruksproblem är

att en person med tydliga missbruksproblem oftast inte är kapabel att sköta sitt arbete så effektivt längre. Arbetet drar ut på tiden och utförs inte med den precision som är önskvärd från arbetsgivarens sida (ibid.).

Alms undersökning (2002) visar att särskilt i mindre företag utmärks hanteringen av missbruksproblem i hög grad av avsaknaden av expertkunskap. I samband med anställningen får den personalansvarige ofta lära sig dessa arbetsuppgifter på egen hand. Ett resultat av detta blir att vilken behandling som ges den enskilde med missbruksproblem är mycket beroende av den kompetens arbetsgivaren eller dennes representant har. Alms studie visar också på kunskapsbrister hos många arbetsgivare gällande svensk lagstiftning. Många av dem visade sig endast diffusa föreställningar om exempelvis policy och arbetsgivarens rehabiliteringsansvar vid ohälsa i samband med missbruksproblem. Alm har också lagt märke till att en faktor som styr arbetsgivarens agerande är de tidigare erfarenheter och föreställningar man har om missbruk (ibid.).

Thunberg (1980) har även intresserat sig för arbetslivets villkor för personer med missbruksproblematik. Hennes studie visar att arbetsgivare oftare kan identifiera mäns missbruk. Kvinnor lyckas dölja eget missbruk längre, och när det väl upptäcks har det ofta eskalerat på ett sätt som försvårar eller omöjliggör rehabiliteringen. Att kvinnors missbruk är så dolt och tabubelagt ser Thunberg som en riskfaktor, även i arbetslivet. Hon finner att även på kvinnodominerade arbetsplatser förekommer det att inte en enda kvinna har sökt eller erbjudits hjälp för missbruksproblem (ibid.). Vi finner det intressant att ställa detta Thunbergs tjugofem år gamla resultat mot den information som framkommer i vår undersökning.

Kristiansens avhandling (2000) visar att en man i hans undersökningspopulation erbjudits åtta behandlingstillfällen för sitt missbruk, medan det för en kvinna i samma situation endast erbjudits en behandling. Även Nilsson Motevasels (2002) jämförelse mellan olika sätt att genom ett genusperspektiv studera yrkesmässiga relationer kastar ljus över det resultat vår studie har givit. Nilsson Motevasel redovisar först det perspektiv som visar att den kvinnliga naturen äger större förmåga till omsorg och solidaritet i yrkesrelationer, då kvinnor är omsorgsmoraliska och relationsinriktade. De är främst inriktade på varandra, medan män är mer inriktade på resultat. Men Nilsson Motevasel återger även kritiken mot detta synsätt, som menar att det är stereotyp och har sitt ursprung i kvinnors underordnade roll (ibid.). Även om Nilsson Motevasel främst studerar yrkesmässiga relationer till utomstående, exempelvis omsorgstagare, så tänker vi oss att den är applicerbar även på relationer kolleger emellan, vilket vår studie rör sig kring.

6.3 Det dolda missbruket

En rapport från arbetslivets egen resurs i alkohol- och drogfrågor (Alna, 1998) påvisar att det är tydligt att kvinnor döljer missbruket längre genom att upprätthålla den yttre fasaden genom att sköta sitt utseende och sitt hem på ett prydligt sätt. Detta av rädsla för att avslöjas som exempelvis alkoholist, vilket i sin tur med automatik skulle stämpla henne som en dålig moder (ibid.).

Även Bengtsson och Gavelin (2004) menar att kvinnor döljer sitt missbruk längre och förklarar det med att det är mer skamligt och tabu med kvinnor som missbrukar. Då blir det svårt för omgivningen att förstå vad det är frågan om egentligen. Det märks att något är fel, men vem tror att det är alkoholproblem när det är en välvårdad kvinna det är frågan om. Hon kanske håller distans till sina kolleger, men vad säger det? Många kvinnor ser dessutom sitt alkoholmissbruk som en följd av andra problem som till exempel ångest, dålig självkänsla, depression och oro över barnen, menar Bengtsson och Gavelin vidare. När dessa kvinnor söker hjälp så söker de för just de andra problemen och får behandling för dem och inte för alkoholproblemen (ibid.).

Föreställningen om att kvinnor generellt döljer sitt missbruk längre än män ifrågasätts i delbetänkande SOU 1994:28, där de bland annat hänvisar till en studie vid Alkoholkliniken på Malmö Allmänna Sjukhus. Studien visar att bland 42-åriga män och kvinnor med missbruk så är andelen med dolt missbruk lika stor.

En annan studie som SOU 1994:28 hänvisar till är en studie, *Opublicerat arbetsmaterial rörande epidemiologisk undersökning av kvinnlig alkoholism*, som utfördes 1993 vid Psykiatriska kliniken på Sahlgrenska sjukhuset i Göteborg. Den pekar på den direkta motsatsen att män i större grad än kvinnor döljer sitt missbruk. Även om man ser på den procentuella andelen i förhållande till kvinnorna, så verkar det som att det finns ett större dolt missbruk hos män. Som förklaring till att dolt missbruk inte är ett fenomen kopplat enbart eller främst till kvinnor är att de oftare är kända inom somatisk och psykiatrisk hälso- och sjukvård. Bland dem som i undersökningen diagnostiserades med ett missbruk var 71 procent redan kända av hälso- och sjukvård. SOU 1994:28 menar vidare att denna slutsats har stöd i internationella undersökningar (ibid.). Detta forskningsresultat ställer vi dock oss lite kritiska till. Vi ifrågasätter om det i en forskningsstudie är möjligt att dra en sådan slutsats grundat endast på dem som har diagnostiserats med ett missbruk? Vi undrar ifall det leder det till någon egentlig uppfattning om hur många som lever i ett dolt missbruk.

6.4 Tablettmissbruk/blandmissbruk

Vikander (2002) menar att kvinnor uppsöker läkare oftare än män och hon beskriver även hur kvinnor i större utsträckning än män ordinerar värktabletter och även bensodiazepiner mot framför allt depression och sömnsvårigheter.

En rapport från Centraförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning (CAN) beskriver att kvinnor använder sig av lugnande medel och sömnmedel i dubbelt så stor utsträckning som män (Milton, 1994). Enligt Vikander (2002) kan detta faktum ses utifrån två hypoteser. Den ena är att kvinnan är underordnad mannen och inte tar någon speciell hänsyn till sina egna behov, enligt den traditionella kvinnorollen, och det passar då bra in med lugnande tabletter till kvinnan. Den andra hypotesen är att kvinnors beteende formats av begreppet ”tvingande lyhördhet”, vilket skapades av läkarna Forssén och Carlstedt. Till följd av att kvinnor då inte ser till sina egna behov utan istället fokuserar på omgivningens behov, så har hon svårt att sätta gränser kring sig själv. Inte bara kvinnor drabbas av tablettberoende, utan även män och Vikander menar vidare att de som har ett läkemedelsmissbruk är ”vanliga människor” med familj och arbete som de försöker sköta. Det är ett dolt problem och symtomen är svåra att se och tolka. Det är även så att den dos som ordinerats lätt leder till ett beroende, även vid låg dosering av till exempel bensodiazepiner. Uppskattningsvis så är mellan 80 000 och 200 000 i Sverige läkemedelsberoende (ibid.) Även CAN-rapporten beskriver att det finns ett stort mörkertal av tablettmissbrukare (Milton, 1994). Det är ett dolt problem och många läkemedelsberoende ser det inte själva som ett missbruk, utan som legalt användande, då de fått medicinen ordinerad och utskriven av läkare. Ett missbruk där psykofarmaka blandas med alkohol är betydligt vanligare hos kvinnor än hos män (ibid.).

De som har ett kombinerat läkemedels- och alkohol- eller narkotikamissbruk, alltså ett blandmissbruk är de som är särskilt utsatta, menar Vikander (2002). Enligt rapporten från Alna (1998) visar det sig i deras undersökning att 50 procent av de kvinnor som kom till behandlingen hade ett blandmissbruk.

7 Teoretisk tolkningsram

Det som följer i detta avsnitt är en presentation av våra teoretiska referensramar, utifrån vilka vi längre fram i arbetet analyserar våra resultat.

7.1 Skam

En avsikt med vår studie är att undersöka hur attityder, ofta oreflekterade sådana, påverkar den situation män och kvinnor med missbruksproblem har på sina arbetsplatser. För att förstå dessa attityders uppkomst och även konsekvenser, menar vi att man också bör studera de emotioner som är inblandade. En känsla som löper som en tråd genom hela vårt empiriska material är skam.

Scheff och Starrin (2002) skildrar Charles Cooleys teori om ”spegeljaget”, som innebär att både skam och stolthet uppstår då man ser sig själv ur andras perspektiv. Den egna föreställningen om hur andra uppfattar en har mycket stor känslomässig betydelse, det upplevs som mycket obehagligt att känna andras förakt.

Dahlgren och Starrin (2004) utgår från sociologen Candice Clark när de beskriver hur skam påverkar en människas beteende, och kan få denne att vilja göra sig osynlig och sjunka genom jorden. Ett vanligt beteende är därmed att dra sig undan och låtsas som om ingenting har hänt. Enligt Dahlgren och Starrin kompletteras den bilden även av Helen Lynd, som beskriver att skam isolerar. Orsaken till det är att skam är en känsla som göms undan i det moderna samhället, vilket i sin tur får som följd att den som skäms drar sig undan (ibid.)

Vidare diskuterar Scheff och Starrin (2002) att skam ofta uppstår ur en inre konflikt, om en individ upplever en klyfta mellan sitt eget beteende och sina egna ideal. De är dock tveksamma till att individualisera skam, då de menar att de egna idealen ofta motsvarar de värderingar samhället har (ibid.).

För att förklara skamkänslors uppkomst i relation till chefer och kolleger använder vi Dahlgren och Starrins (2004) framställning av Georg Simmels teori, enligt vilken den sociala distans vi har till andra avgör graden av skam. Ofta vågar vi vara mer öppna mot en främling eller någon riktigt närstående, och tala om sådant vi skulle skämmas för inför bekanta, grannar och arbetskamrater. Detta beror på att vi inför främlingen egentligen inte är någonting, och inför närstående som älskar oss har en skavank eller misstag ingen större betydelse. Både i intima och anonyma relationer är vi skyddade mot skam. Men i medeldistanserade relationer, exempelvis i arbetslivet, är vi inte lika skyddade. Där värderar vi varandra på ett annat sätt, och negativ information kan få stor betydelse. Dahlgren och Starrin (2004) beskriver även den skam Simmel menar att en person kan känna på andras vägnar. Som enskilda individer kan vi känna oss kollektivt ansvariga för kollektivet, om vi till exempel skulle råka vara den enda som kommer till en föreläsning i en stor föreläsningssal. Detta kan

ge en känsla av att vara ansvarig för alla tomma stolar och den brist på aktning detta symboliserar för föreläsaren (ibid.)

Dahlgren och Starrin (2004) diskuterar också Thomas Scheffs tankar om att skam i praktiken bör betraktas som en relationskänsla, som en mätare på kvaliteten på relationer. Skamkänslor kan betraktas som instinktiva signaler både inför en individ själv och andra hur det står till med de sociala banden. Hotande och osäkra sociala band skapar skam (ibid.).

7.2 Genuskontrakt

För att förstå eventuella olikheter som kan förekomma i arbetslivets attityder gentemot mäns och kvinnors missbruk, kommer vi att utgå från Hirdmans (2001) teori om genuskontrakt. Trots att Hirdman inte på ett direkt sätt tar upp missbruksproblematik i sin teori, så vill vi ändå pröva att använda detta perspektiv för en analys av vad som formar våra attityder kring kvinnors och mäns missbruk i förhållande till yrkeslivet. Då arbetsplatsers attityder även påverkar missbrukets yttringar, ser vi en möjlighet att även tolka dessa utifrån Hirdmans teori om genuskontrakt. Vidare tänker vi oss att kunna analysera hur den rehabiliteringsform som erbjuds missbrukande män respektive kvinnor påverkas av de nedärvda normer som Hirdmans teori beskriver (ibid.).

Hirdman (2001) menar att det verkar som om varje tid och varje samhälle har någon form av osynligt, underförstått kontrakt mellan könen. Detta kontrakt formar en uppsättning föreställningar och regler om hur män och kvinnor skall vara. Det avgör även deras respektive funktioner, sysslor och positioner i samhället. Den centrala, bakomliggande tanken är enligt Hirdman, att två grundläggande mänskliga mål, frihet/symbios har utformats mellan mannen och kvinnan. Genom historien har manlig frihet ständigt uppmuntrats och utökats. I motsats till det har den kvinnliga symbiosen bundits av barnafödande, sociala seder och kontroll (ibid.).

Teorin om genuskontrakt beskriver maktrelationer mellan män och kvinnor och den är kulturellt övertagen eller nedärvd. De uppgifter och roller som vi tilldelas enligt kontraktet hålls levande genom de föreställningar som både samhälle och enskilda individer har om vad som är manligt eller kvinnligt. Vi fostras in i den och tar den därför för givet hur kvinnor och män skall vara, bete sig eller se ut. Män och kvinnor tilldelas härigenom också olika ansvarsområden, arbetsuppgifter, rättigheter och skyldigheter. Detta osynliga kontrakt är dock inte skrivet mellan två likvärdiga parter som har samma möjlighet att påverka innehållet. Kvinnan är med automatik underordnad (ibid.).

Kunskap om genussystem och genuskontrakt kan vara till hjälp att förstå inbyggda orättvisor i samhället. Förståelse av varför de har uppkommit och varför skillnaderna fortsätter att överföras till nya generationer kan också utpeka orsaker till den diskriminering som ofta sker av kvinnor i det offentliga livet. Genuskontraktet har genom alla år varit konsekvent i att förutsätta att kvinnans naturliga plats är i hemmet. Hirdman menar att det faktum att kvinnor föder barn skapar en slags ursituation ur vilken det kommer en övertygelse om att kvinnans naturliga plats är hemma, eller åtminstone att ta god hand om barnen och hemmet. Kvinnan förväntas huvudsakligen vara en beskyddande omsorgsperson. Mannens uppgifter är i första hand kopplade till försörjning. Om det underförstådda innehållet i genuskontraktet inte efterlevs, skapar det en kollektiv upprördhet (ibid.)

Även om kvinnor numera har tillträde till arbetsmarknad och egen försörjning så gäller inte alla villkor eller attityder lika för kvinnor och män. Från att ha varit underordnad sin man blir kvinnor i arbetslivet i vissa avseenden underordnade alla män (ibid.)

7.3 Intryckskontroll

Vi kommer att använda oss av teorin om intryckskontroll för att förklara mekanismer som är kopplade till kvinnors respektive mäns missbruk, såsom det yttrar sig i arbetslivet. Då missbrukande anställda ofta är medvetna om vilka attityder som finns på arbetsplatsen, tänker vi oss att de genom sitt beteende försöker motsvara de normer och värderingar som de tror chefer och kolleger har.

En beståndsdel i emotionen skam är begreppet *intryckshantering* (impression management). Med det menar Goffman (2006) att en mycket stark drivkraft i mellanmänniskt beteende är att undvika förlägenhet. Då vi människor är mycket måna om vilken bild andra har av oss försöker vi hela tiden visa oss själva från vår bästa sida för att undgå skam. Vi visar gärna upp en lite bättre, eller mer idealiserad bild av oss själva och det vi gör, än vi kanske har täckning för. Goffman illustrerar detta genom att likna oss alla vid skådespelare på en scen, där vi vill göra intryck på vår publik. När vi presenterar oss själva och vårt handlande inför andra, försöker vi därför styra och kontrollera den information vi överför, då vi vet att detta påverkar hur andra personer ser på oss. Ett led i detta kan vara att till exempel anstränga sig för att anpassa sitt beteende så att det vi säger uppfattas som pålitlig information. Vi framhäver vissa förhållanden och döljer andra. Vi döljer gärna sådant som är oförenligt med de normer vi tror att motparten har och som vi tror att han förväntar av oss att vi skall

motsvara. Viljan till intryckshantering får oss alltså att dölja för vår publik sådant som är oförenligt med den bild vi hoppas att de skall få (ibid.).

Försök till intryckskontroll kan ske genom att vi på ett falskt och beräknande sätt döljer hemligheter. Men det kan å andra sidan vara så att vår självbild är sådan att vi verkligen tror att vi lever upp till den positiva bild, eller image, vi försöker förmedla. Vår vilja att få andra att reagera såsom vi önskar på vårt agerande gör alltså att vi försöker styra det som ligger till grund för hur de uppfattar oss. Grunden till detta beteende är, enligt Goffman, ett djupt mänskligt drag, nämligen vars och ens extrema känsligheter för den respekt vi åtnjuter (ibid.).

8 Presentation och analys av empiri - Tema 1

Vi kommer i detta avsnitt att först presentera vår empiri för tema 1, för att vidare analysera den presenterade empirin i efterföljande stycke, 8.2.

8.1 Presentation av tema 1: Det dolda missbrukets yttringar i arbetslivet

Något som vi fann vara genomgående i alla våra intervjuer var att ingen yrkesverksam person med missbruksproblem vill röja detta inför omgivningen. Det framstår som mycket viktigt att inte avslöja detta inför arbetskamrater och chefer. Allteftersom våra intervjuer fortskred märkte vi dock att det finns olika mönster i hur kvinnor och män döljer sitt missbruk. Vi fann även skillnader i hur lång tid det tar för omgivningen att uppmärksamma och tyda signaler beroende på om den missbrukande är en man eller en kvinna.

8.1.1 *Symtom på dolt missbruk*

Våra intervjupersoner beskriver på ett likartat sätt hur den anställde, oavsett kön, in i det längsta döljer sitt missbruk. Detta sker även efter det att det har börjat få konsekvenser för den egna arbetsinsatsen. De vanligaste yttringarna är korttidsfrånvaro. Den anställde kommer för sent, går hem tidigt och uteblir utan anledning, vilket ofta åtföljs av vidlyftiga förklaringar.

Kerstin beskriver det på följande sätt:

Folk med missbruksproblem, de är otroligt duktiga på att trilla runt och byta samtalsämnen, lura en och komma med fantastiska förklaringar. Som de brukar säga, deras svärmödrar dör många gånger!

Alla vi har talat med är helt överens om att bortförklaringar och förnekelse är ett mycket tydligt fenomen vid missbruk på arbetsplatsen både när det gäller kvinnor och män. Det händer alltid dessa personer en massa konstiga saker. Till en början är det oftast så att arbetskolleger och chefer tror på historierna, men till slut har det blivit så många lögner att det blir uppenbart att något är fel. Det är dock på det viset att det i många fall, oavsett kön, hinner gå rätt lång tid innan någon reagerar och agerar. Flera intervjupersoner nämner att den som missbrukar också själv har en tendens att dra sig undan för att få vara ifred med exempelvis sitt drickande. Detta leder ofta till isolering. Särskilt vanligt, menar de vi har talat med, är det att kvinnor dricker i sin ensamhet.

En annan yttring kan vara alkohollukt. Där kunde vi i intervjupersonernas berättelser märka en skillnad i benägenhet att försöka dölja lukten. Det verkar som om kvinnor i högre grad än män tenderar att använda sig bland annat av tuggummi, halstabletter, lök eller vitlök för att ta bort lukten av alkohol. En förklaring till detta kan, enligt några av dem vi har talat med, vara att kvinnor är närmre varandra på arbetsplatsen och därför upptäcker till exempel en alkoholluktande andedräkt. En annan strategi i att undvika att avslöja alkohollukt och darriga händer kan vara att undvika gemensamma fikapauser. Missbrukaren stannar istället kvar på sin plats och fortsätter med sina arbetsuppgifter och antyder kanske att denne har förfärligt mycket att göra. Några av våra intervjupersoner berättar att personer med missbruk oftast är väldigt duktiga arbetare och jobbar på för fullt när de väl är på arbetet. Detta i ett försök att ta igen det de förlorat när de var hemma och för att bevisa att de inte har några problem. Andra menar att de flesta inte klarar detta utan röjer sitt missbruk genom att missskötta sitt arbete.

8.1.2 Att dölja sitt missbruk genom tablettmissbruk/blandmissbruk

En skillnad mellan könen som majoriteten beskriver är att tablettmissbruk och/eller blandmissbruk är vanligare bland kvinnor än bland män. Det innebär att de kan ta tabletter på dagen och på så sätt vara ”luktfria” på arbetsplatsen. Bara för att sedan dricka alkohol nästa kväll igen. Johan formulerar det så här:

Man dricker på hemmaplan och tar piller på dagtid. Det luktar inte. Och det är förmodligen få på arbetsplatsen som vet hur en pillerpåverkad person ser ut. Så du kan vara rätt så hög, skulle jag tro. Kvinnor är uppfinningsrika! Korsberoendet är väldigt tydligt hos kvinnor och mycket mer tydligt hos kvinnor än hos män.

När vi frågar om orsaken till att tablettmissbruk är vanligare bland kvinnor nämner de flesta av våra intervjupersoner att kvinnor i större utsträckning än män uppsöker läkare för andra symtom. Exempel på detta kan vara migrän, depression, sömnsvårigheter eller ryggvärk. Av läkaren får de då utskrivet smärtstillande, antidepressiva eller sömntabletter på recept. Den generella tendensen är, enligt våra intervjupersoner, att det skrivs ut skrämmande mängder beroendeframkallande medicin. Faran med denna förskrivning verkar vara att det leder till ett beroende som åtminstone kvinnor betraktar som oskyldigt och ofarligt, då det är legalt och tas enligt läkares ordination. En gemensam åsikt hos dem vi har talat med är att kvinnor oftare än män går till doktorn och berättar att de mår dåligt. Det framkommer att många män har ett annorlunda synsätt när det gäller tabletter. Det beskriver Pia i följande citat:

Alltså, karlar är sådana att de är livrädda för piller. De springer inte och tar huvudvärkstabletter. Vi tjejer tar ju piller mycket, redan från tonåren. Vi är inte så rädda för tabletter som män. Det är många manliga alkoholister som säger om man frågar vad de har tagit: ”tabletter!!!???, - jag tar inte ens en huvudvärkstablett!”. Däremot tycker inte tjejer att det är så farligt med tabletter, att alkohol är farligare.

Detta bekräftas av ytterligare en intervjuperson, Johan, som anser att även människor i största allmänhet har en liberalare syn på tablettintag i samband med arbetet, i motstats till alkohol:

En kvinna kan känna att: ”om jag är lite susig i kupan på grund av tabletter, så är det ju dock läkaren som har skrivit ut det. Jaha, säger kollegerna och det förstår man. Det förstår vi, kära lilla du, - jag går också till doktorn och får...”. Ja, men det blir legitimt då, att vara lite susig i pannan va?! Det är ju till och med doktorn som skrivit ut det. Det är annorlunda ifall det är alkoholrelaterat, - det skall man inte vara påverkad av.

Tablettmissbruk är alltså, enligt våra intervjupersoner, en faktor som inledningsvis kan ”hjälpa” kvinnor att orka fortsätta sköta sitt arbete utan att chefer och kolleger upptäcker tydliga tecken på ett missbruk. Hos männen blir missbruket ofta tydligare på ett tidigt stadium, då alkoholmissbruk under dagtid inte kan döljas lika lätt som tablettmissbruk.

8.1.3 Att dölja sitt missbruk genom sjukskrivning

Ett annat sätt att dölja ett missbruk är genom sjukskrivning. Diagnosen pekar då i stället på en somatisk eller psykisk åkomma. Den egentliga orsaken, missbruket, fortsätter att vara

outtalad. Flera av våra intervjupersoner poängterar mycket starkt att det är vanligt förekommande och främst gäller kvinnor. Bertil uttrycker det så här:

Ofta så har kvinnan varit sjukskriven för spänningar i ryggen och annat, men så är det helt andra problem det handlar om egentligen. På arbetsplatsen är man snabbare på att gå på djupet för att hitta och förstå mannens problem. När det gäller en kvinna så svävar man mer på målet och hittar andra orsaker först innan man ens misstänker missbruk som anledning.

Generellt menar våra intervjupersoner att det förmodligen underdiagnostiseras när det gäller kvinnors missbruk. Dessa får istället andra diagnoser såsom depression och utmattningssyndrom.

En uppfattning som delas av flera av våra intervjupersoner är att kvinnor i betydligt större utsträckning än män använder sig av att anmäla vård av barn, när de egentligen är hemma på grund av sina missbruksproblem. De säger vidare att en orsak till detta är att kvinnor vanligen har huvudansvaret för barnen och att det finns en outtalad förståelse för att kvinnor, till skillnad från män, ofta stannar hemma från sitt arbete för att vårda sjuka barn.

8.1.4 Det dolda missbrukets signaler

Det är inte bara så att kvinnor i högre grad döljer sitt missbruk, utan de signaler som de faktiskt ger ifrån sig når inte fram till arbetsgivare och kolleger. Gunilla berättar:

Arbetslivet tränades väldigt mycket på 1980-talet att ta itu med männens missbruk. Det var ju det som var melodin. Men man har inte tränat arbetslivet i att prata med en ensamstående mamma som säkerligen behöver behandling och rehabilitering. Det är outforskad mark på det viset att det saknas hanteringsförmåga.

Bertil förklarar att kolleger och chefer i det stora hela tar mäns signaler på allvar och menar också att kvinnors signaler på ett missbruk visserligen kan synas på arbetsplatsen, men att de ofta misstolkas:

Ja, det är mer fokus på mannen. Att han har problem. Det ser man på honom, att det är något som inte stämmer. Kvinnan har PMS helt enkelt, det tenderar att bli en mer psykisk förklaring till varför hon betar sig på ett visst sätt. Tänk att jag säger det, men så är det faktiskt... Vi förklarar det med

PMS. Det har hon ju en gång i månaden... Mycket kan förklaras med det, tyvärr! Vi hittar mannen snabbare.

Det behöver inte bara vara så att kvinnors signaler misstolkas. Kolleger och chefer kanske inte vill se dem över huvud taget. En förklaring till detta kan, enligt våra intervjupersoner vara att det anses fult att misstänka att någon har missbruksproblem och i synnerhet när det gäller en kvinna. Att tro något sådant om en kvinna skulle kunna anses gränsa till oförsämndhet. Ibland tas inte kvinnors signaler emot på grund av att arbetskolleger är rädda att missta sig. Ingen vill på felaktiga grunder utpeka någon så som en missbrukare. Alla utom en av våra intervjupersoner är överens om att kvinnor oftast får en mycket längre startsträcka än män i sitt missbruk. En konsekvens av den förlängda startsträckan för kvinnor är då att de är i sämre skick när eventuell utredning om missbruk inleds.

Det sammantagna mönstret i det som våra intervjupersoner uppger under detta tema, är att både kvinnor och män känner oerhörd skam över sitt missbruk och försöker att dölja det in i det längsta. Skillnader som märks är, enligt de vi har talat med, dock att kvinnor oftare, men inte alltid, hittar strategier såsom tabletter och sjukskrivning. Kvinnors signaler kan i detta avseende vara mer svårtydda än mäns. Detta beskriver våra intervjupersoner vara orsaker till att kvinnorna kan lyckas med att dölja missbruket under en längre period än män.

8.2 Analys av tema 1: Det dolda missbrukets yttringar i arbetslivet.

Något som vi fann vara genomgående i vår undersökning är att nästan ingen yrkesverksam person vill avslöja ett eventuellt missbruk inför omgivningen. Särskilt viktigt verkar det vara att inte röja detta inför arbetskamrater och chefer. Den grundläggande orsaken till att både män och kvinnor vill dölja sitt missbruk är starka känslor av skam. Detta kan jämföras med hur Scheff och Starrin (2002) skildrar Cooleys tankar om ”spegeljaget”, där skam blir en följd av att man ser sig själv ur det perspektiv som man tror att andra har.

Vår studie visar att känslan av skam ofta får en missbrukare att komma med vidlyftiga bortförklaringar och lögner på arbetsplatsen. Tuggummi, halstabletter och vitlök får dölja alkoholdoft. De kommer ofta för sent till arbetet och går även hem för tidigt. Missbruksrelaterad korttidsfrånvaro döljs bakom sjukskrivning och även vård av barn. Dessa tecken på missbruk bekräftas av Tobutt et al. (2003), som i sin bok beskriver just symtom på missbruk i arbetslivet. Frånvaron varvas med intensiva arbetsperioder för att kompensera förlorade arbetsprestationer, menar några av våra intervjupersoner. Detta till skillnad från Tobutt et al.

(2003), som menar att en person med missbruksproblem oftast inte kan arbeta så effektivt längre. Arbetet drar ut på tiden och utförs inte med den precision som är önskvärd från arbetsgivarens sida (ibid.). Flera av våra intervjupersoner menar att det ofta är just det faktum att de missköter sina arbetsuppgifter som är orsaken till att arbetsgivare eller kolleger till slut reagerar och agerar.

Att den som har missbruksproblem in i det längsta försöker dölja sitt missbruk på arbetsplatsen kan även tolkas utifrån Goffmans (2006) teori om intryckshantering, vår strävan att ge andra en fördelaktig bild av oss själva. Vår studie har visat att den teaterscen som Goffman beskriver, mycket väl skulle kunna vara arbetsplatsen. Där döljer missbrukaren sådant som är oförenligt med de normer han tror att andra har. Detta för att putsa på den bild han hoppas att omgivningen skall få av honom (ibid.).

Scheff och Starrin (2002) beskriver att skam även kan bero på en konflikt inom det egna jaget. En person känner att dennes beteende inte stämmer med den delen av jaget vars ideal är det samma som samhällets (ibid.). Enligt det som våra intervjuer visar har särskilt kvinnor en tendens att undfly denna inre konflikt genom att förneka sitt missbruk inför sig själv. Genom att uppsöka läkare och få tabletter utskrivet, mot exempelvis depression, smärta eller sömnsvårigheter kan de intala sig att det är ofarligt och på läkares ordination, alltså även legalt. Därmed slipper de den inre konflikten med bilden av sig själv som missbrukare och missbruket kan fortgå längre utan att chefer och kolleger uppmärksammar den verkliga orsaken. Vår studie visar på att kvinnor oftare än män går till doktorn och sjukskrivs för andra symptom när den egentliga orsaken är ett dolt missbruk. Att kvinnor oftare uppsöker läkare bekräftas av Vikander (2002). Hon beskriver även hur kvinnor i större utsträckning än män ordineras värktabletter och även bensodiazepiner mot framförallt depression och sömnsvårigheter. Även män kan gå in i ett läkemedelsberoende och Vikander menar att de personer som har ett läkemedelsmissbruk är ”vanliga människor” med familj och arbete som de försöker sköta (ibid.).

Tendensen som vår studie påvisar, att kvinnor döljer sitt missbruk längre än män, bekräftas till viss del av delbetänkande SOU 1994:28 (1994). Kvinnor känner mer skuld och skam över sitt missbruk, ett mönster som tillhör kvinnorollen, och därför döljer de sitt missbruk längre. Delbetänkandet påpekar emellertid att senare tids forskning ifrågasätter huruvida det idag är sanning eller myt (ibid.). Flera källor beskriver att kvinnor känner mer skam än män över sitt missbruk. (Bengtsson & Gavelin, 2004; Alna, 1998).

Alnas rapport visar också att kvinnor döljer missbruket längre. Detta gör de genom att upprätthålla den yttre fasaden såsom att sköta sitt utseende och sitt hem på ett prydligt sätt.

Den underliggande orsaken till detta är rädsla för att avslöjas som exempelvis alkoholist, vilket i sin tur med automatik skulle stämpla henne som en dålig moder (Alna, 1998).

Tablettmissbruk och blandmissbruk visar sig, enligt vår studie, vara betydligt mer vanligt förekommande bland kvinnor än bland män, vilket även bekräftas i Alnas rapport (1998). Vikander (2002) och även Milton (1997) menar att det finns ett stort mörkertal av tablettmissbrukare, då det fortfarande är ett dolt problem. Resultatet av vår undersökning tyder på att det är vanligt att yrkesverksamma som har ett missbruksproblem isolerar sig. Detta tar sig inte bara uttryck som frånvaro, utan även i en tendens att isolera sig på arbetsplatsen, exempelvis genom att undvika gemensamma fikapauser. Bengtsson och Gavelin (2004) menar att kvinnor i större utsträckning än män håller sig undan sina kolleger för att inte avslöja sitt missbruk, och de menar vidare att detta är en av anledningarna till att kvinnor lyckas dölja sitt missbruk längre än männen. I detta avseende kunde vi även lägga märke till att kvinnor oftare än män missbrukar i ensamhet. Detta ligger i linje med det som Dahlgren och Starrin (2004) utifrån Lynd beskriver, hur den som skäms har en benägenhet att dra sig undan, av rädsla för att bli föraktad och övergiven. De hänvisar vidare till att även Clark instämmer i detta och menar att när människor känner förödmjukelse vill de bli osynliga och sjunka genom jorden (ibid.).

Vår studie visar att det för de allra flesta är mycket viktigt att vara respekterad på sin arbetsplats. Varför det är på det sättet kan förklaras av Dahlgren och Starrins beskrivning av Simmels tankar om vem/vilka vi människor skäms inför. När det gäller relationer som varken är riktigt intima eller riktigt anonyma fungerar inte skyddet mot skam. Exempel på detta, menar Simmel, kan vara just arbetskamrater. På arbetsplatsen kan negativ information få stor betydelse (Dahlgren & Starrin, 2004). Detta bekräftas av alla de strategier som används för att dölja missbruk på arbetsplatsen som vår studie ger exempel på.

I förlängningen skulle också skam kunna vara en indikator på kvaliteten på de relationer vi har, även dem på arbetsplatsen, menar Dahlgren och Starrin (2004) när de refererar till Scheffs tankar om att skam har en tydlig signalfunktion. Skam är ett tecken på otrygga och hotade band till andra, i motsats till trygga och säkra sociala band. Arbetsplatser är en plats där sociala band är i riskzonen, enligt Scheff (ibid.). Detta skulle, enligt oss, kunna ses som en delförklaring till att anställda är så angelägna om att dölja ett eventuellt missbruk på sin arbetsplats.

9 Presentation och analys av empiri - Tema 2

Vi kommer i detta avsnitt att först presentera vår empiri för tema 2, för att vidare analysera den presenterade empirin i efterföljande stycke, 9.2.

9.1 Presentation av tema 2: Attityder kring missbruk i arbetslivet

Det finns ett fenomen som våra intervjupersoner är fullständigt överens om, nämligen den enorma skam som är kopplad till missbruk. Detta gäller både män och kvinnor och i synnerhet när missbruket upptäcks på arbetsplatsen. Men alla de vi har talat med tillägger att det trots allt finns attityder och faktorer i samhällets sätt att se på mäns respektive kvinnors missbruk som är försvårande för kvinnor.

9.1.1 Skambeläggande

En inställning som intervjupersonerna beskriver som mycket vanlig i samhället är den att mäns missbruk visserligen är problematisk, men att en missbrukande kvinna är än värre. Våra intervjupersoner menar enhälligt att dessa attityder också har genomslagskraft på arbetsplatser och upplever det som ett attitydproblem. Det är mycket mer skamfyllt för en kvinna att bli upptäckt med ett pågående missbruk på arbetsplatsen. Några av de vi har talat med uttrycker det på följande sätt:

Män är mer skrytsamma. De har den ”svenske vikingen” i sig, lite ”Tarzan-syndrom”. När det gäller kvinnor så är det mer skamfullt.

Sven

Det är nästan så att... ja männen... det ingår i arsenalen att kunna dricka. Men för kvinnor så är det fortfarande skamligt.

Kerstin

Om vi tittar på attityder på arbetsplatser så är det ungefär samma som man har i familjer. Det är inte OK att mamma är full. Men pappa är OK... det är mer skam kring det där: mamma skall inte dricka! Hon skall sitta med ett glas sherry på sin höjd...

Ulf

Majoriteten av dem vi har talat med menar att missbruk hos en kvinna i allmänhet väcker större förvåning än om det upptäcks hos en man. Den generella tendensen är också att missbrukande kvinnor döms hårdare av omgivningen, även på arbetsplatsen. En kvinna får

inte lov att göra vissa saker därför att det påverkar andra människor, underförstått hennes familj och anhöriga.

En aspekt av skam till följd av missbruk, som engagerar alla vi intervjuade, är moder-skapets stora betydelse. Genomgående beskriver de hur både kvinnor själva och omgivningen anklagar en missbrukande mamma för att svika och missköta sina barn. Detta, menar de, skapar en stor rädsla hos kvinnor. En rädsla att förlora sina barn. Det sista kvinnorna vill ge upp är tron på att de är en bra mamma och de är i allmänhet beredda att ge allt för att behålla familjen. Våra intervjupersoner ser en tydlig inställning i samhället, och även hos männen själva, att en missbrukande pappa inte skuldbeläggs alls i samma utsträckning som en mamma. Johan väljer att beskriva dessa värderingar så här:

Är man kvinna och alkoholist, det är ju skuld och skam riktigt ordentligt.
Hon är ju inte bara alkoholist alltså, utan folk ser henne som en dålig mor.
Hon ser sig själv som en dålig mor också.

Ingen av de vi har talat med tycker sig kunna se att det primära för en missbrukande man är att han skulle vara en dålig pappa. Inte många tänker att han sviker barnen.

Den skam som drabbar män vars missbruk uppdagas på arbetsplatsen kan, enligt våra intervjupersoner, ha olika aspekter. En av dessa är känslan av ansiktsförlust. Den traditionella bilden av mannen är att han skall ha kontroll, vara stark, klara sig själv och inte be om hjälp. Att tappa kontrollen över sitt alkoholintag kan också innebära många pinsamma situationer. Fadäsen att sitta och somna vid styrelsemöten stämmer inte överens med den kompetenta självbild som de flesta män önskar ha. Den generella attityd som våra intervjupersoner har kunnat iaktta är att mannen skall vara familjeförsörjare och kapabel att ta hand om både sig själv och familjen. Detta förklarar de med att de gamla könsrollerna inte suddas ut så lätt.

Våra intervjupersoner är starkt kritiska till och beklagar mycket att våra attityder idag är i ett stadie där vi dömer och tar hänsyn till personer efter kön och inte efter individer som sådana. Attityderna från förr lever kvar, menar de. Mannen döms inte alls på samma sätt som kvinnan när det gäller misskötsel av barn och hushåll, när alla egentligen borde behandlas lika och ha samma värde. Detta är något som alla intervjupersoner unisont och starkt betonar. Karin uttrycker sig i frågan om våra attityder:

Alltså man tänker... Men herregud! Man är ju själv full av fördomar! Man tycker att det är värre med missbrukande kvinnor, för de har inte den rollen. Kvinnor är omvårdande och omhändertagande mjuka och...

Bilden av kvinnor som skäms över att vara missbrukare är således kompakt. Särskilt stor verkar skammen vara hos äldre kvinnor. Den traditionella inställningen att kvinnor inte skall dricka lever i många avseenden kvar, menar våra intervjupersoner. Dock får vi även höra att det går att urskilja två relativt nytillkomna grupper av kvinnor i arbetslivet som vägrar att skämmas för sin högkonsumtion av alkohol. Den ena gruppen består av mycket unga kvinnor som har vuxit upp med föräldrar vilka har en liberal syn på alkohol. Dessa kvinnor tar över sina föräldrars dryckesvanor och döljer det inte på minsta vis. Den andra gruppen av högkonsumenter består av kvinnor i åldern ”femtiofem plus”. Dessa kvinnor är ofta i karriären, självständiga samt medvetna om jämställdhet och sin fria vilja. De menar att ingen annan skall lägga sig i deras liv. De dricker när de vill för de har råd och lust till det. Dock finns stor risk för att det i förlängningen kan spåra ur och kosta dem hälsan.

9.1.2 Attitydutveckling över tid

Vi ville gärna veta om våra intervjupersoner med sin, ibland mångåriga, erfarenhet av mäns och kvinnors missbruk kunde se någon utveckling av våra attityder över tid. Svaren vi fick påvisar att grundinställningen för dagen verkar vara att kvinnor skall skämmas mer än män över eget missbruk. Men har detta förändrats på senare tid och vilken utveckling tror man att framtiden kommer att föra med sig?

Flera av intervjupersonerna nämner att det möjligen har skett en utveckling mot att det är lite mer accepterat att vara kvinna och alkoholist än förr. Åtminstone om man beaktar det faktum att fler kvinnor vågar söka vård, men det är fortfarande åtskilligt mer skamfyllt för en kvinna att vara missbrukare. Dock inte fullt så oanständigt som för några år sedan.

Vissa pekar på kvinnors önskan om jämställdhet som en faktor till att klimatet i samhället har blivit mer tillåtande gällande kvinnors högkonsumtion av alkohol. Kerstin uttrycker det på följande sätt:

En del av vår önskan om jämställdhet är ju att vi övertar männens dåliga sidor. Vi röker, dricker och slåss på ett sätt som ju liksom inte var tillåtet innan.

När det gäller män kan intervjupersonerna urskilja en förändring som de tror är relaterad till föräldraskap. Ett par av intervjupersonerna exemplifierar detta på ett varandra snarlikt sätt. De beskriver att förr kunde det vara, om inte självklart, så i alla fall naturligt och tillåtet att familjefadern tillbringade fredags- och lördagskvällar med ett ohejdat drickande. Idag tar

pappor ett mycket större ansvar för familjens aktiviteter under helger. Detta förutsätter en viss självkontroll. För att kunna fara till djurparken eller fotbollsträningen med familjen på lördagen lämpar det sig bättre med ett par glas vin på fredagskvällen. Det blir därmed mycket mer påtagligt om någon har drogproblem. Att själv konsumera en flaska sprit har bytts ut mot att dela en flaska vin med hustrun på fredagskvällen. Åtminstone för den man som vill bli betraktad som etablerad i samhället, jämställd och ansvarstagande.

Intervjupersonerna menar att ovan nämnda trendförändring med automatik återspeglas i de attityder mot mäns och kvinnors missbruk som finns i arbetslivet. Å andra sidan tillägger de att detta endast är ett sätt att se på fenomenet. Det är nämligen så att vår mer vardagliga och kanske oreflekterade, hållning ändå är mer tillåtande för män. Visserligen har arbetsplatser idag nolltolerans när det gäller droger, men hur hundraprocentig den är ifrågasätter en del av dem vi har talat med. Flera av dem nämner att det finns en hel del alkoholrelaterade förklaringar till varför män kan komma onyktra till arbetet. De behöver inte ens själva förklara, det gör ofta kompisar. För kvinnor saknas dock sådana förklaringar. Istället anses kvinnor vara ”dåliga” om de gör så. För män tycks det finnas en förförståelse för att det kan inträffa, men inte för kvinnor. Det blir belyst av det som Pia berättar:

Det är inte alls så accepterat bland kvinnor, det är helt klart. Det är inget konstigt om en karl kommer till jobbet ”dagen efter” och berättar att han har varit ute på krogen och slagit runt. Men om en tjej gör det så är det lite så...
De skryter inte om det.

Flera av intervjupersonerna pekar också på den bristande rättssäkerhet det medför när arbetsplatser färgas av den attityd som fortfarande finns i samhället, att onyktra kvinnor får skylla sig själva om de råkar illa ut. Män däremot kan lättare ursäktas om de har ställt till med något i berusat tillstånd. Här hänvisar flera av de intervjuade till medias hållning i detta avseende. Den senaste tidens uppmärksamhet i TV och press kring en kvinnlig politiker som kom i slagsmål på krogen i berusat tillstånd, anser de vara ett bra exempel på detta. De menar om det hade gällt en manlig offentlig person, så hade det resulterat i någon dags skrivelser, sedan hade det varit punkt.

9.1.3 Attitydyttringar

Ofta når en individs missbruksproblem en punkt då det inte med bästa vilja i världen kan döljas, berättar våra intervjupersoner. Arbetsgivarens drogtester eller ett eget onyktert

uppträdande kan påvisa tydliga fakta. Arbetsgivaren måste ingripa. Gunilla som har lång erfarenhet av hur sådana frågor behandlas på arbetsplatser berättar med inlevelse i rösten att hon personligen aldrig skulle vilja bli upptäckt som missbrukare på arbetet. Hon är klar och tydlig i sin beskrivning av kvinnors utsatta situation i detta avseende, vilket hon hänför till arbetsgivares okunnighet i att hantera ett kvinnligt missbruk när det upptäcks. I huvudsak händer två saker. Antingen pratar alla med alla om den det gäller men inte med personen ifråga. Eller så blir det total tystnad. Ingen vet någonting, mer än arbetsgivarens svar, ”arbetsgivaren har vidtagit åtgärder”. Denna missriktade sekretess är en utmärkt grogrund för ryktesspridning och skapar oro och ångest i hela arbetsgruppen. Saklig information gör det lättare för den utsatte att återgå i arbete. Gunilla beskriver även den integritetskränkning som oftare drabbar kvinnliga anställda med missbruksproblem:

Även om det handlar om missbruksproblem så berättigas inte omgivningen till vilka åtgärder som helst. När det gäller kvinnor finns det en nyfikenhet att få reda på allt, allt... Utredningen skall faktiskt bara ge ett underlag till hur personen skall kunna bli arbetsför igen... Kvinnor skräms av den nyfikna och osakliga hanteringen. Man vet inte var gränsen går. Hela kvinnans privatliv blir avhandlat på arbetsplatsen.

Vår naturliga följdfråga blev då, om inte denna hantering även drabbar män? Gunilla svarar då att män har lättare för att själv sätta gränser. Om utredning eller allmän nyfikenhet blir för påträngande säger de lättare att ”det har inte du med att göra”, eller ”det hör inte hemma här”. Men det säger inte kvinnor så ofta. De kanske istället svarar med att bli totalt omöjliga. Detta leder i sin tur till en annan sorts utsatthet, som blir en följd av att någon inte samarbetar och ser till sin egen rehabilitering.

9.1.4 Medberoende arbetsgrupper

Ett annat fenomen som flera av dem vi har intervjuat talar engagerat om är medberoende arbetsgrupper. Med detta menar de den situation som kan uppstå när en grupp anställda misstänker eller vet att en kollega har missbruksproblem. Detta utlöser mekanismer hos övriga gruppmedlemmar som får dem att på olika sätt ”underlätta” och hjälpa till att dölja problemets konsekvenser. Johan har sett det med egna ögon:

Man säger till sin arbetskamrat att ”du kan inte vara här idag, för chefen kommer idag och han kan inte se dig i det här skicket. Jag kör hem dig

direkt". Sen till chefen "hon var här, men hon mådde så illa att jag körde henne hem och det syntes att hon hade feber".

Missbrukaren i sin tur har ofta avsevärda resurser när det gäller att manipulera omgivningen. Att detta är en företeelse som finns både hos män och hos kvinnor är de vi har intervjuat överens om.

Vi får veta att den generella attityden hos en medberoende arbetsgrupp (eller hos en medberoende personalchef, som serverar spriten på firmafesten) är att man tycker synd om den missbrukande arbetskamraten. Man känner till dennes kanske besvärliga livssituation och "förstår" därmed orsaken till att kamraten just nu dricker lite för mycket. Man har överseende med och är rädd om personen. Kanske har man arbetsuppgifter som förutsätter en viss form av teamkänsla med medföljande behov av att hålla en enad front inför arbetsledningen. Dessutom vill ingen vara en "tjallare".

Ulf berättar för oss om ytterligheter som att arbetskamrater stämplar in missbrukarens stämpelkort när denne kommer för sent. Bara för att snart bli medveten om att man själv har begått ett övertramp som i värsta fall kan användas som hållhake av missbrukaren. Därmed har man i fortsättningen känt sig tvungen att åka hem till sin missbrukande kamrat, dra denne ur sängen för vidare transport till arbetsplatsen! Även om detta är extremfall så visar våra intervjuer att medberoende arbetskamrater inte sällan mår mycket dåligt i sin situation. Konsekvenser såsom ångest, mardrömmar, sömnproblem, och en känsla av att behöva hålla koll på en arbetskamrat som trasslar eller far illa, är inte ovanligt. Detta föder i förlängningen en ilska, som sällan gagnar vare sig missbrukaren eller dennes rehabilitering.

När vi sen kommer in på frågan om hur attityder till mäns och kvinnors missbruk tar sig uttryck i medberoende så går åsikterna isär. Flera av våra intervjupersoner menar till exempel att kvinnor i betydligt högre grad än män, blir medberoende i en arbetsgrupp på grund av deras omhändertagande natur. Däremot menar några att kvinnor företrädesvis riktar dessa omsorger mot sina manliga kolleger, men mer sällan mot andra kvinnliga kolleger. Johan däremot tycker sig se att manliga kolleger gärna hjälper en kvinnlig arbetskamrat så att inte chefen skall se henne i berusat tillstånd. Han tycker överhuvudtaget att män är mer tillåtande. Det är de även mot varandra. Hjälper till att dölja och överser. Men han håller med om att kvinnors sammanhållning är svagare och beskriver det som att kvinnor är råare mot varandra.

Sammanfattningsvis i detta tema har våra intervjupersoner beskrivit hur samhällets attityder kring missbruk återspeglas i arbetslivet. Kvinnors missbruk skambeläggs i högre

grad än mäns. Attityder påverkar även omgivningens agerande när en anställd har missbruksproblem och framtvigar ofta ett destruktivt samspel mellan dessa parter.

9.2 Analys av tema 2: Attityder kring missbruk i arbetslivet

I vårt resultat ser vi att det finns några företeelser som alla våra intervjupersoner med jämna mellanrum återkommer till. Ett sådant fenomen som de gemensamt beskriver är den enorma skam som är kopplad till missbruk. I synnerhet gäller detta när missbruket upptäcks på arbetsplatsen. Både män och kvinnor skäms, men alla de intervjupersoner vi har talat med urskiljer att det trots allt finns attityder i samhällets sätt att se på mäns och kvinnors missbruk, som är försvårande för kvinnor.

Vår studie visar att kvinnor döms generellt hårdare för sitt missbruk än män. Vi tolkar denna inställning som en konsekvens av att kvinnor med missbruksproblem utmanar stereotypa föreställningar om hur en normal kvinna skall vara. Detta ligger också i linje med Hilte och Laanemets rapport (2000), som säger att en kvinna förväntas vara kontrollerad. Berusade män däremot, faller inte offer för samma typ av fördömanden från omvärlden. Detta, menar Hilte och Laanemets har sin grund i moderskapets stora betydelse. Kraven är större på en kvinna, då hon förväntas bära ansvaret för barnen (ibid.). Attityder från förr verkar leva kvar då kvinnan fortfarande, enligt vår undersökning, anses vara den som skall ha omsorg om barn och hushåll. Faderskapet tycks inte ha samma betydelse, varken för omgivningens eller för mannens egna attityder kring skammen över hans missbruk. Här anser vi det vara på sin plats att lokalisera ursprunget till föreställningen att en missbrukande kvinna är ”dålig” på ett annat sätt än en man. Och vidare, att detta automatiskt skulle göra henne till en usel mamma. För att förstå detta kan Hirdmans teori (2001) om genuskontrakt vara användbar. Detta underförstådda kontrakt mellan könen fostrar in män och kvinnor i olika roller, ansvarsområden och skyldigheter i samhället. Kvinnan förväntas därmed huvudsakligen vara en beskyddande omsorgsperson, vars naturliga uppgift är att ta god hand om barnen och hemmet. Normbrott mot detta skapar en kollektiv upprördhet (ibid.). Denna upprördhet menar vi kommer till synes i det sätt som vår studie visar att missbrukande kvinnor betraktas och behandlas på.

Vår studie visar att skammen är en generationsfråga i viss utsträckning. Det anses vara mer skamligt att missbruka för äldre kvinnor, både enligt deras egen åsikt och andras. Dock framkommer det i vår undersökning att det på senare tid har framträtt två grupper av kvinnor som inte skäms över sin av högkonsumtion av alkohol. Den ena gruppen består av mycket unga yrkesverksamma kvinnor och den andra av medelålders karriärkvinnor. Detta tolkar vi

som att en viss attitydförändring har skett i samhället som innebär en lite mer tillåtande syn på kvinnors alkoholkonsumtion. Detta bestyrks av SOU 1994:28, där forskning kring olika åldersgruppers alkoholkonsumtion visar att den högsta konsumtionen av alkohol finns bland kvinnor i åldrarna 45 till 64 år, samt att unga kvinnor mer och mer tar efter männens dryckes-
mönster. Även Milton (1994) beskriver att grupper som markant ökat sin alkoholkonsumtion är de välutbildade yrkesarbetande kvinnorna i storstäderna och även den yngre åldersgruppen skolungdomarna. Attityden för dagen skambelägger, enligt oss, alltså missbrukande kvinnor i något lägre grad än förr. Dock framgår det av våra intervjuer att denna förändring trots allt är marginell. Grunddraget, utifrån våra intervjuer, i hur missbruk betraktas på arbetsplatser är att kvinnor har större anledning att skämmas när deras missbruk upptäcks. Den vardagliga och kanske oreflekterade inställningen är fortfarande mer tillåtande för män än för kvinnor. Generellt visar vår studie att det finns mindre acceptans för en anställd kvinna med missbruksproblem.

På arbetsplatsen slår attityder igenom i det sätt varpå en anställds missbruk hanteras. Det framgår från våra intervjuer att kvinnor är i en mer utsatt position i detta avseende och det kan leda till integritetskränkning. Utredningen kring en kvinna kan tendera att bli alldeles för utlämnande, privat och osaklig. Detta drabbar inte män i samma utsträckning då de tycks ha lättare att sätta gränser kring sin person. Vi anser att även på dessa attityder kan Hirdmans (2001) tankar om genuskontrakt appliceras. I detta osynliga kontrakt är kvinnan med automatik underordnad mannen. Genuskontraktet beskriver maktförhållandet mellan män och kvinnor, men är inte "skrivet" mellan likvärdiga parter med samma möjlighet att påverka innehållet (ibid.). Detta tolkar vi som en möjlig förklaring till inbyggda orättvisor i samhället och på arbetsplatser. Då genuskontraktet tidigare gjorde att kvinnor var underordnad sin man, så blir numera kvinnor i arbetslivet i somliga hänseenden underordnade alla män. Detta tänker vi oss som en bakomliggande orsak till attityden att en missbrukande kvinna kan utredas på ett så osakligt och utlämnande sätt att hon inte kan värja sig från kränkning. Vår undersökning visar däremot, och i enlighet med genuskontraktet, att män i samma situation lättare kan sätta gränser för vad som angår omgivningen. Att kvinnor kan ha svårt att se till sina egna behov och sätta gränser kring sig själv bekräftas av Vikander (2002).

Att genuskontraktet har kopplingar till synen på mäns och kvinnors missbruk framgår även av Mattssons (2005) undersökning av missbruksbehandling genom ett genusperspektiv, där kvinnor lär sig sköta hemmet, egen hygien och laga mat. Männerna däremot tränas i att skaffa arbete och bostad. Allt för att passa in de normer som gäller i vårt samhälle (ibid.).

Ett missbruk hos en kollega kan innebära påfrestning för hela arbetsgruppen. Även här tydliggörs attityder såsom att man skall vara hjälpsam, förstående, överseende och inte skvallra inför överordnade. Detta beteende väljer vi att, likt Söderling (2002), se endast ur ett medmänskligt perspektiv. Han menar att medberoende existerar överallt i grupperingar, även i arbetsgrupper, men ifrågasätter var gränsen går mellan kamratlig omtanke och negativt medberoende. Gällande till exempel en kollegas missbruk så tenderar ”kollegial hygglighet” att övergå i ett negativt medberoende, menar Söderling. Det är inte förrän något går fel som man upptäcker att det, av arbetsgivaren, uppmuntrade ”teambeteendet” utlöser mekanismer som får gruppen att samspela med missbrukaren på ett destruktivt sätt (ibid.).

För att hitta grundläggande orsaker till att en arbetsgrupp kan ledas in i ett medberoende, väljer vi att återigen närma oss begreppet skam, men denna gång från en annan infallsvinkel. Dahlgren och Starrin (2004) diskuterar Goffmans tanke om den känslöfälla som det innebär att man blir förlägen av den andres förlägenhet. De menar att ett mänskligt drag är att känna det pinsamt att se andra lida. Detta anser vi är överförbart på de arbetsgrupper som inkluderar en missbrukare. Det mönster vi har kunnat urskilja tyder på ett behov av att skydda sin utsatte kollega från att bli offentligt eller inför arbetsledningen avslöjad med något så generande som att ha missbruksproblem. Man skäms helt enkelt för att den andre skäms och kamouflerar hellre symtomen än att tvingas stå ut med både arbetskamratens skam och den medföljande egna skammen. Dahlgren och Starrin (2004) beskriver även Simmels tankar om att en eller några få personer kan känna ett kollektivt ansvar för andra gruppmedlemmars brister.

Några tydliga genuskillnader var i vår studie svåra att urskilja i medberoende arbetsgrupper. Majoriteten av de vi tillfrågade menar att kvinnor har en större benägenhet än sina manliga kolleger att bli medberoende. Andra menade att även män kan bli medberoende. Detta är i linje med Nilsson Motevasels (2002) resonemang kring den forskningsståndpunkt som anser att kvinnor äger större förmåga till omsorg och solidaritet i yrkesmässiga relationer, jämfört med män som hellre ser till resultat. Å andra sidan beskriver hon forskning som menar att detta endast är stereotypt och härrör från kvinnors underordnade roll (ibid.). Utifrån detta kan vi förstå att även vår studie får fram inre motsägelser, där vi får information om att medberoende inte är ett specifikt kvinnligt drag.

En gemensam åsikt i vår undersökning är dock att kvinnor sällan hjälper kvinnliga kolleger. Även detta kan vi tolka som en kvarleva av det genuskontrakt som ”ingicks” för länge sedan, som innehåller föreställningar om att kvinnor är skyldiga att kunna kontrollera sig själva. Detta ger oss en farhåga om att kvinnor med lika stor, om inte större, entusiasm bidrar till kontraktets fortlevnad.

10 Presentation och analys av empiri - Tema 3

Vi kommer i detta avsnitt att först presentera vår empiri för tema 3, för att vidare analysera den presenterade empirin i efterföljande stycke, 10.2.

10.1 Presentation av tema 3: Rehabilitering

Våra intervjupersoner utgår från det faktum att svensk lagstiftning ålägger arbetsgivare att se till att en missbrukande anställd erbjuds behandling. Missbruk definieras som ohälsa. Syftet med den föreslagna rehabiliteringen är att den anställde skall kunna återgå till sitt arbete. För att uppnå detta har arbetsgivarens kunskap och bemötande en avgörande betydelse, anser de vi har talat med. Utifrån ett genusperspektiv såg vi det som relevant att fråga om det finns skillnader i vilken typ av rehabilitering som män respektive kvinnor i verkligheten får. Vi fick höra att det finns en rad påverkansfaktorer.

10.1.1 Konsekvenser av arbetsgivarens hanteringssätt

Våra intervjupersoner återkommer gång på gång till att det bemötande en missbrukande anställd får, är starkt beroende av arbetsgivarens kunskaper på området. Arbetsgivaren (eller dennes representant) har en viktig roll när det gäller att se vad som är tidiga tecken och signaler på beroendeutveckling. Det gäller att veta när det har blivit ett problem. Vi har därför under undersökningens gång fått ta del av många olika exempel på hur stora variationerna i praktiken kan vara.

Konsekvensen av bristande kunskap och policy angående missbruksproblem kan vara att arbetsgivarens första impuls är att säga upp den anställde när dennes missbruk upptäcks, menar våra intervjupersoner. En facklig förhandling skall då vidta, som klargör arbetsgivarens rehabiliteringsansvar när ohälsa drabbar en anställd. Men flera av de intervjuade konstaterar att det inte alltid kommer så långt som till en sådan förhandling. Helt krasst är det så att den ”duktige” personalansvarige ofta hittar strategier till att kunna omorganisera bort personer som betraktas som problematiska. De vi har talat med menar att svårigheten också ligger i att den anställde, i brist på ork eller motivation, ofta väljer att säga upp sig själv, eller att godta ett avgångsvederlag. Mörkertalet är därmed stort. Några av intervjupersonerna tyckte sig kunna se könsskillnader i detta. Bertil, som är verksam i en kvinnodominerad bransch, blir själv förvånad då han erinrar sig att av de personer som har blivit erbjudna behandling på senare tid har tio av elva varit män. När han inser detta faktum utbrister han:

Usch, ja... nu när vi pratar om det... Nu när jag tänker efter så får jag faktiskt rysningar längs ryggraden. De flesta har ju faktiskt varit män. Och den elfte, som var en kvinna, var i så dåligt skick så att hon gick under.

Angående anställdas reaktion när deras missbruk upptäcks på arbetsplatsen är erfarenheterna något motstridiga. Några intervjupersoner menar att män i större utsträckning väljer att säga upp sig, ofta på grund av stolthet. Mannen sviker bara sig själv. En kvinna däremot har (särskilt en ensamstående mamma) svårare att säga upp sig på grund av större ansvarskänsla för barnen och den ekonomiska situationen. Andra intervjuade tycker sig tvärtom se att kvinnor släpper arbetet tidigare än männen. Också män bryr sig om familjens välfärd, men i praktiken är det så att män värnar om sitt arbete in i det längsta, även om det leder till att familjen drabbas på ett tidigare stadium. Någon tydlig bild framträder alltså inte i denna fråga, men åter andra av de vi talade med säger att det varierar starkt från fall till fall. Flera av våra intervjupersoner poängterar att vilken strategi en anställd väljer beror på vilken ekonomisk och social situation denne befinner sig i.

10.1.2 Påverkansfaktorer för vilken behandling som erbjuds

Eventuella olikheter i vilken behandling missbrukande män respektive kvinnor i verkligheten erbjuds genom arbetsgivaren visar sig vara ett laddat ämne. De flesta vi har talat med vill, åtminstone inledningsvis, påvisa att det inte finns några större skillnader i hanteringen. Arbetsgivare ser till individen och inte till könet, menar de. Men efter en stunds eftertanke suckar flera av de intervjuade djupt och konstaterar utifrån vad de själva ser, att kvinnors underordning i samhället har genomslagskraft även på detta område. Förklaringen till detta, menar de, är kvinnans omhändertagande roll och hennes huvudansvar för barnen. Mammor, och i synnerhet ensamstående mammor, skickas inte så ofta iväg till behandlingshem långt ifrån hemmet som män/pappor. Ulla menar:

Det som blir annorlunda är att det finns fler ensamstående kvinnor med barn än män med barn. Är du ensamstående måste man lösa situationen. Barnen kan ju inte lämnas vind för våg.

Något som de intervjuade ofta återkommer till är iakttagelsen att pappor som är aktuella för behandlingshem oftast har en "backup" som kan ta hand om hans barn. Detta kan exempelvis

vara hustrun eller hans egen mamma. Vid en rehabiliteringsutredning behövs det alltså inte så ofta tas hänsyn till faders- ansvaret som till moders- ansvaret, menar de.

Våra intervjupersoner påpekar dock att detta synsätt även delas av mammor och pappor själva. Kvinnor vill i lägre utsträckning än män skiljas från barnen under behandlingen. Därför tar de hellre emot de behandlingsalternativ som finns på hemmaplan. Även Gunilla menar att moderskap är en viktig faktor, men tycker att det är tydligt att män och kvinnor överhuvudtaget inte får samma behandling. Män får oftare komma till behandlingshem, medan kvinnor hänvisas till behandling som sker på kvällar och helger, menar hon. Man ställer större krav på kvinnor. De skall gärna fortsätta att fungera som om ingenting hade hänt. Män får oftare behandling under arbetstid. Detta styrs av hur vi ser på problemen, tillåtelsen att göra vissa saker. Gunilla menar att det till och med ingår ett straffande av kvinnor, när de gör sådant som inte kvinnor av tradition bör göra. I kontrast till detta framhåller Ulf att i den behandlingsform han är verksam finns en särskild kvinnoverksamhet på dagtid. Detta bygger dels på att yrkesverksamma kvinnor med missbruksproblem ofta är sjukskrivna, men det är även för de kvinnor som av olika skäl inte vill/bör delta i behandling tillsammans med män. Exempelvis kan de ha varit utsatta för sexuella övergrepp av män. Här får männen däremot behandling under kvällstid eftersom de oftast fortfarande är i ett sådant skick att de orkar och vill arbeta. Denna kvällsbehandling är integrerad med kvinnor som inte har ovan nämnda begränsningar.

Vilken position den anställde har inom företaget är en annan faktor som våra intervjupersoner beskriver kan inverka på vilken behandlingsform arbetsgivaren erbjuder till den med missbruksproblem. Ulla uttrycker det så här:

Ju mindre utbytbar du är för arbetsgivaren, desto större anledning har arbetsgivaren att önska dig tillbaks så snabbt som möjligt och i så bra skick som möjligt, så är det ju...

Alla våra intervjupersoner framhåller att alla skall bedömas och utredas individuellt och det som spelar störst roll i vilken behandling som erbjuds de anställda med missbruk är vilken företagskultur de har på företaget. Dock menar flera av de vi talade med att det faktiskt kan vara så att personer i ledningen inom ett företag får snabbare och kanske även mer påkostad behandling, medan ”folket på golvet” får senare och billigare behandling i form av till exempel samtalsterapi i kombination med Antabus. Bertil berättar vad han har sett ske på ett stort företag:

Cheferna och de med högre ledande ställning har en helt annan valmöjlighet än de på golvet. Truckföraren skickar de till alkoholkliniken på sjukhuset och chefen får åka till Nämndemansgården.

När vi ber våra intervjupersoner svara på vem som sitter på de högre positionerna, så svarar majoriteten att det är män, även om det i en del speciella branscher även finns kvinnliga chefer givetvis.

En annan förklaring till vad som styr vilken behandlingsform de anställda får är att det som visat sig fungera bra på en eller några anställda väljs sedan till alla som behöver rehabilitering. Det är inte bra, menar Sven, för då gör inte företaget en motiverande utredning med vårdhänvisning, vilken de enligt policyn alltid skall göra, så att de anställda utreds individuellt.

10.1.3 Vikten av en lyckad återgång till arbetet efter rehabilitering

Våra intervjupersoner poängterar att en viktig del av den anställdes rehabilitering är de omständigheter under vilka denne kommer tillbaka till sin arbetsplats. Pia, som har lång erfarenhet av rehabilitering, säger att vilken lysande behandlingsperiod som helst kan bli spolierad om den som har haft missbruksproblem kommer tillbaka till en oförstående arbetsgrupp som fortfarande är irriterad. Eller till en grupp som fortsätter att ”snoka” och kontrollera att kollegan inte är onykter och så vidare. Detta har även Kerstin lagt märke till:

Man kan se arbetsgrupper som är i det här, ”kommer den jäveln tillbaka!”. Men det är ofta kolleger som har varit snälla och ställt upp och ställt upp tidigare. Varit tillåtande. Och är de så utslitna, då måste man prata. Alla måste kunna få en rejäl ny chans i livet.

Vikten av att stödja missbrukarens återförening med sin arbetsgrupp är något som de vi har talat med ofta återkommer till. Vi får höra att det är inte bara missbrukaren som behöver stöd utan även besvikna kolleger. Därför erbjuder sig behandlingspersonal att följa med ut till arbetsplatser för att informera om de mekanismer i samband med missbruk som kan påverka en arbetsgrupp. Detta, att öppet få tala om problemet, brukar ge ett mycket gott utfall. En påverkansfaktor i hur smidig återgången till arbetsgruppen blir är hur det hela började, det fick vi höra från alla vi talade med. Ju mer svikna förtroenden och utnyttjande av arbetskamraternas möjliggörande det har varit, ju mer stöd och information behövs inför återkomsten. Gunilla berättar om hur det ibland faktiskt kan vara omöjligt att komma tillbaka

till en tidigare arbetsplats. Det kan finnas så mycket fientlighet att personen kommer helt i underläge. Hon förklarar:

Det är viktigt med en bra början på hur missbruksproblem upptäcks på arbetsplatsen. Det bör finnas en policy som hålls levande. Så att det inte blir akutmottagning när problemet uppstår. För då blir det för personalansvariga som om de skulle lära sig att köra bil i rusningstrafik, med läroboken i handen.

Beträffande skillnader i hur det är att förbereda och informera arbetsgrupper, beroende på om de består av män eller kvinnor, fick vi lite varierande uppgifter. Somliga uppger att det är lättare med manliga arbetsgrupper, då dessa har lättare för att rycka på axlarna och gå vidare som om ingenting har hänt. Karin tycker tvärtom, efter en stunds funderande, att det är lättare att tala med grupper med många kvinnor:

... det kommer jag faktiskt på nu! Vi brukar ju kalla in arbetsplatser, så att de får kunskap om vad alkoholism är. Och... ja, det slår mig faktiskt nu, att det har vi oftare gjort på arbetsplatser där det finns många kvinnor. Man appellerar ju till deras känsla för omvårdnad, att stötta och hjälpa den här personen. Men det är faktiskt inte så vanligt när det gäller män.

Den sammantagna bilden som våra intervjupersoner ger i detta tema, pekar på vikten av arbetsgivarens kunskapsnivå samt dennes förmåga att kunna bemöta den anställde som har missbruksproblem på ett insiktsfullt sätt. En gemensam åsikt är också att arbetsgivare ofta agerar för lite och för sent när det gäller att åtgärda en anställds missbruk. Som ovan nämnts förekommer det både genuskillnader och positionskillnader i fråga om arbetsgivares val av rehabiliteringsåtgärd för den anställde.

10.2 Analys av tema 3: Rehabilitering

Vi har fått ta del av erfarenheter som visar att arbetsgivare har varierande sätt att hantera anställdas missbruk. Vilken strategi denne väljer verkar till stor del vara beroende av egen kunskap om alkohol- och drogfrågor. För att förstå varför åtgärder och insatser skiftar mellan olika arbetsgivare kan Alms undersökning (2002) vara till hjälp. Där framgår det att personalansvariga ofta på egen hand får lära sig att hantera missbruksfrågor. Som en följd av detta blir dennes erfarenheter och föreställningar om missbruk styrande i vilken hjälp som erbjuds

(ibid.). Återigen kommer ledordet i vår uppsats fram, nämligen attitydernas stora inverkan i arbetslivet. Det visar sig i vår studie att dessa variationer i arbetsgivares kompetens kan leda till långtgående konsekvenser för den anställde med ett missbruk. Detta då vår studie visar att det inte är ovanligt att den missbrukande förlorar sin anställning antingen genom en egen uppsägning eller genom en omorganisering i företaget.

När det gäller benägenhet att säga upp sig finner vi att åsikterna är något motstridiga. Några menar att kvinnor oftare säger upp sig till följd av missbruksproblem, medan männen ser detta som en absolut sista utväg. I den mån detta manliga agerande är vanligt tolkar vi det genom att denna gång studera genuskontraktet (Hirdman, 2001) ur männens perspektiv. Det kontrakt som säger att mannen skall arbeta och ansvara för familjens försörjning (ibid.). I linje med det så utgår vi ifrån att en man inte så lätt som en kvinna kan säga upp sig och stå utan anställning. Andra i vår undersökning menar att männen på grund av stolthet oftare väljer att avsluta sin anställning. Om vi ändå skall tolka ett sammantaget mönster finner vi att den strategi den anställde väljer, till stor del är beroende av den socioekonomiska situationen, exempelvis försörjningsplikt för minderåriga barn.

Vår undersökning visar att färre kvinnor med missbruksproblem upptäcks, vilket får som naturlig följd att dessa inte kommer ifråga för adekvat hjälp. Men när det väl upptäcks verkar det ändå finnas skillnader i vilken hjälp som erbjuds. Det framkommer till exempel att män oftare än kvinnor erbjuds hjälp mot sitt missbruk av arbetsgivaren. Även på kvinno-dominerade arbetsplatser förekommer det att vård har erbjudits nästan uteslutande till missbrukande män. Samma resultat visar Thunbergs (1980) undersökning från 1980. Vi anser att detta visar att utvecklingen alltså inte direkt har rusat framåt till kvinnors fördel. Kristiansens avhandling (2000) visar att en missbrukande man erbjudits åtta behandlingstillfällen, jämfört med en kvinna i liknande situation, som erbjudits endast en behandling. Likt Kristiansen tolkar vi detta som tecken på att kvinnors missbruk inte uppmärksammas i lika hög grad som männens och att kvinnor inte heller är så benägna att själva söka hjälp. Ur våra intervjuer framgår det inledningsvis, dock bara inledningsvis, att det inte finns några genusskillnader i detta hänseende, då det görs en individuell utredning för den anställde med missbruksproblem. Emellertid nyanseras denna bild av total rättvisa efter hand som intervjuerna framskrider. Efter en stunds reflektion och ärlig jämförelse mellan sina egna erfarenheter, verkar de vi har talat med kunna dra sig till minnes att sådana utredningar kan leda fram till skilda insatser beroende på ifall det gäller en man eller en kvinna. Män tycks i större utsträckning erbjudas vård på behandlingshem, medan det för kvinnor oftare väljs hemmaplanslösningar. Dessa behandlingsval sammanfaller ofta med de anställdas egna

önskemål. Den viktigaste påverkansfaktorn till vilket alternativ som väljs är sannolikt kopplat till föräldraskap. Mammor och i synnerhet ensamstående mammor, skickas inte så ofta iväg till behandlingshem långt ifrån hemmet som män/pappor. Huvudanledningen verkar, utifrån vår studie, vara vanligheten i kvinnans huvudansvar för barnen. Hon vill själv inte lämna sina barn och hon har dessutom ofta ett bristfälligt nätverk, vilket i princip gör det till en omöjlighet att lämna hemmet under några veckor. Ur rehabiliteringssynpunkt behövs det däremot inte så ofta tas hänsyn till fadersansvaret, då pappor som är aktuella för behandlingshem ofta har en "backup" som tar hand om hans barn. Vår tolkning av det ovan nämnda är att visserligen görs en individuell utredning för den enskilde anställde med missbruksproblem, så långt inga skillnader. Men skillnaden mellan män och kvinnor kommer ändå till synes när det utifrån livssituation väljs behandlingsinsats.

För att tolka ovan nämnda konsekvens främst för missbrukande kvinnor begränsade behandlingsalternativ då de är mödrar, drar vi här våra bärande teorier om skam och genuskontrakt till ytterlighet. Vad beror det på att kvinnor inte erbjuds eller själva vill ta emot ändamålsenlig och effektiv hjälp på behandlingshem? Jo, sannolikt på att hon är mamma och inte kan/vill åka ifrån sina barn. Varför vill hon då inte åka ifrån sina barn? Antagligen för att hon inte har någon ersättningsperson som kan ta hand om dem när hon är hemifrån. Varför har hon inte det? Jo, hon saknar socialt nätverk och detta kan ha mer än en anledning. Omgivningen kan ha tagit avstånd från henne, då hon är en "dålig" kvinna eftersom hon inte lever upp till det skötsamhetsideal som genuskontraktet föreskriver för kvinnor. En alternativ förklaring är att hon på grund av skam över sitt missbruk lever i "självald" isolering. Om man å andra sidan tillämpar teorin om genuskontraktet på missbrukande mäns villkor, så har de oftast inte fullt så svårt att samtycka till att resa bort på behandlingshem. Varför har de inte det? Jo, de anför mer sällan barnen som skäl till att behöva stanna i det egna hemmet. Sannolikt finns en stödjande person i mannens närhet som vikarierar för faderns föräldransvar. Hur kommer det sig då att män, till skillnad från kvinnor, har detta stödjande nätverk? Möjligen är en förklaring att han inte har samma tendens som en kvinna att av skam isolera sig i sitt missbruk, och inte heller har han blivit lika dömd av dem som hans nätverk består av. Denna förklaringsmodell är möjlig utifrån teorierna om genuskontrakt och skam, och den framgår även av vår empiri. Men vi vill ändå kraftigt reservera oss för att generaliserbarheten i dessa påståenden kan vara minst sagt begränsade.

Oavsett föräldraskapet så framkommer det i vår studie att män och kvinnor i allmänhet inte får samma behandling, kvinnan beskrivs ha en underordnad roll i samhället. Kvinnor skall med få undantag fortsätta att fungera som vanligt på arbetet samtidigt som hon går på

kvällsbehandling för sitt missbruk, medan männen erbjuds behandling under arbetstid. Även detta kan tolkas utifrån genuskontraktet. Hirdman (2001) menar att detta underförstådda, outtalade avtal mellan två icke jämbördiga parter förväntas följas i vår kultur. Regelbrott, exempelvis kvinnors missbruk, leder till kollektiv upprördhet. Ett något styvmoderligt bemötande från en missbrukande kvinnas omgivning är i så fall inget att förvånas över (ibid.). Någon av intervjupersonerna menar till och med att det ingår ett visst straffande i sättet att hantera yrkesverksamma kvinnors missbruksproblem. Detta är förhoppningsvis ett extremt sätt att se på saken, och vi avstår egentligen från att här själva ta ställning. Bland annat med anledning av att vi också har fått motstridig information. En av våra intervjupersoner är verksam i en behandlingsform med särskild kvinnoverksamhet på dagtid. Den verksamheten är dels till för kvinnor som är sjukskrivna och då behandlas under sjukskrivningsperioden men även för kvinnor som av olika skäl inte vill/bör delta i en behandling tillsammans med män. I denna behandlingsform har de valt att lägga behandling för män integrerat med kvinnor på kvällstid.

En annan faktor som kan påverka vilken vård som erbjuds är den anställdes position i företaget. Mönstret som framkommer i vår undersökning är att ju högre position den anställda med missbruksproblem har desto mer påkostad behandling. Vi anser att den logiska följden även här innebär skillnader mellan könen, då männen oftare innehar de högre posterna i samhället och företagen, vilket även våra intervjupersoner instämmer i. Därmed tolkar vi det som att männen är överrepresenterade bland de som arbetsgivarna satsar dyrbar och effektiv behandling på.

Hur framgångsrik en missbrukande anställds rehabilitering blir påverkas även av den sista fasen i rehabiliteringen, nämligen återgången till arbetsplatsen. Vår undersökning visar att det är viktigt att stödja både missbrukaren och dennes kolleger vid återföreningen. Det framkommer att attityder även här har stor betydelse. Om inte förr, så är det nu dags att informera arbetsgrupper och ta upp attityderna till ytan. Den sammantagna bilden av det vi fick höra är att sådan handledning ofta verkar landa bättre hos kvinnliga arbetsgrupper. Även en återanpassning till manliga arbetsgrupper brukar bli framgångsrik, dock kanske av en annan orsak, nämligen att män har lättare för att rycka på axlarna och gå vidare som om inget hade hänt. Att kvinnorna på arbetsplatsen verkar vara de som arbetsgivare och behandlare i första hand appellerar till för att ”ta hand om” den rehabiliterade kollegan, väljer vi att tolka utifrån det outtalade genuskontraktet. Det formar en uppsättning föreställningar och regler på hur män och kvinnor skall vara (Hirdman, 2001). Den roll som tilldelas kvinnor och denna fostran

återspeglas även i arbetslivets attityder. Män förväntas inte ha en lika omvårdande funktion och enligt genuskontraktet underlättar detta för honom att ”rycka på axlarna”, menar vi.

Således visar vår undersökning att arbetsgivare har olika sätt att förhålla sig till anställda kvinnor respektive män med missbruksproblem. Faktorer som inverkar är egen kunskapsnivå samt de omständigheter under vilken den missbrukande kvinnan eller mannen lever.

11 Slutsats

Syftet med vår undersökning är att genom ett genusperspektiv belysa hur kvinnors respektive mäns missbruk yttrar sig i arbetslivet och hur samhällets attityder till kvinnors och mäns missbruk återspeglas i arbetslivet. Avsikten är också att undersöka vilka konsekvenser detta får för hur den enskilde individen behandlas.

Genom den empiri vi har samlat in har vi förstått hur viktigt det är för anställda att dölja ett eget missbruk inför chefer och kolleger. Mycket skamkänslor är förknippade med missbruk och utifrån våra intervjuer förstår vi att i synnerhet kvinnor skäms i mycket hög grad. En anledning till att kvinnor skäms mer än män verkar vara allmänna attityder kring att missbruk inte tillhör den traditionella kvinnorollen, en kvinna som missbrukar döms med automatik som en dålig mor. Vårt samhälle är mer tillåtande mot män i detta avseende.

Kvinnor med missbruksproblem tycks också ha en tydligare tendens att isolera sig. De lyckas upprätthålla den yttre fasaden längre än män. I kombination med att omgivningen på arbetsplatsen har en större oförmåga att uppfatta kvinnors signaler, leder detta ofta till att missbrukande kvinnor hinner nå ett sämre tillstånd, innan de hinner få hjälp.

Vi har fått ta del av erfarenheter som visar att en anställds missbruksproblem vanligtvis inte påverkar bara dennes arbetsinsats, utan även övriga medlemmar i arbetsgruppen. I ett försök att visa kollegial solidaritet utlöses mekanismer som får den missbrukandes arbetsgrupp att samspela på ett destruktivt sätt, vilket i sin tur ”underlättar” att missbruket fortsätter.

Vår studie visar att arbetsgivare har varierande sätt att hantera anställdas missbruk, mycket är beroende av arbetsgivarens kunskap kring problematiken. Ett generellt mönster som framträder i våra intervjuer är dock att en yrkesverksam, missbrukande kvinna mer sällan än män erbjuds rehabilitering. Huvudorsaken till det verkar vara att färre fall av kvinnligt missbruk upptäcks. Men även om det till slut upptäcks så finns det skillnader i vilken rehabilitering som erbjuds män och kvinnor. Män får oftare åka till behandlingshem. Kvinnor erbjuds i större utsträckning öppenvård, men förväntas samtidigt fungera ungefär som vanligt

i övrigt. Dessa vårdval verkar för övrigt sammanfalla med männens och kvinnornas egen vilja, då männen oftare har en ”backup- person” som kan ta hand om hans eventuella barn under tiden. Missbrukande kvinnor saknar ofta ett sådant nätverk, och kan/vill därför inte lämna sina barn under rehabiliteringsperioden.

Med utgångspunkt i våra frågeställningar har vi alltså konstaterat att sett genom ett genusperspektiv finns det plats för förbättringar i arbetslivets sätt att hantera missbruksproblem hos anställda. Det empiriska material vi har samlat in har varit mycket tankeväckande. Men för att komma åt grunden till våra värderingar måste vi, enligt oss, lyfta upp våra attityder, medvetna och omedvetna, till ytan. Även såsom de kommer till uttryck i arbetslivet. Detta har vi försökt göra i vår studie, och vi har också försökt förstå de värderingar och attityder vi har fått fram. Teorier som förklarar olika aspekter av hur skam kan yttra sig i missbrukssammanhang har hjälpt oss att förklara beteenden som vid första påseendet kan verka förbryllande. Teori kring genuskontrakt har hjälpt oss att förstå bakgrunden till en del av våra vedertagna attityder kring hur män och kvinnor ”skall vara” för att inte väcka kollektiv upprördhet i samhället.

12 Slutdiskussion

Vår första intention var att utföra våra intervjuer på några olika företag i Skåne, men vi fick ändra vår infallsvinkel då vårt syfte och våra frågeställningar verkade vara för känsliga ute på företagen. Att vi blev ”nobbade” av företagen fick till följd att vi verkligen ville undersöka just attityderna kring mäns och kvinnors missbruk på arbetsplatsen och vilka konsekvenser detta kan leda till. Istället för att intervjua på företagen, valde vi att intervjua olika aktörer som indirekt har koppling till de anställda på företagen och därför kommer i kontakt med en anställd med missbruksproblem.

Tendensen i våra intervjuer var att intervjupersonerna till en början inte kunde se några genuskillnader, utan menade att det var samma för alla anställda oavsett kön. Efter en stunds reflektion ändrade de dock åsikt och de kunde i många fall se tydliga skillnader i olika avseenden. Vad beror det på att de till en början bestämt sa att det inte fanns några genuskillnader och sedan ändrade sig? Är det vi som påverkat dem till att ge ett visst svar eller behövde de helt enkelt en stunds reflektion innan de kunde ge ett genomtänkt svar? Vi själva tror på det sistnämnda. De flesta av våra intervjupersoner förvånades över vad de faktiskt kunde se i fråga om attityder kring kvinnors och mäns missbruk i arbetslivet. Vi och även våra intervjupersoner blev varse om att gamla fördomar kring könsroller lever kvar i hög grad i arbetslivet.

En svårighet vi stötte på var det att när vi förklarade att vi ville se på frågorna utifrån ett genusperspektiv var att många av dem vi intervjuade gav oss svar som berättade att ”kvinnor är si” och ”män är så”. Vi upplevde det som att det är svårt att behålla fokus på de maktförhållanden med mera, som genusperspektivet belyser. Det blev mycket generaliserande och det vill vi här förhålla oss lite kritiskt till, då vi menar att det egentligen inte går att se kvinnor och män som homogena grupper. Vår tanke är att man kanske kan börja med att ge en generell bild av problemet för att sedan kunna gå vidare och undersöka skillnader inom grupperna. Med anledning av vad våra intervjupersoner beskrev angående omgivningens och även de missbrukande, yrkesarbetande männens och kvinnornas egna attityder kring missbruket så blir det dock väldigt stereotypa föreställningar som framkommer i vår studie.

Detta med attityder förefaller vara ett mycket intressant ämne att forska kring. Vi undrar nu hur vi människor som lever i det moderna samhället kan förmå oss själva att göra oss fria från fördomar och attityder som lever kvar utan egentlig relevans dagens jämställda samhälle? Det är ofta en fråga om omedvetna tankar och föreställningar och de måste komma upp till ytan och erkännas/belysas för att kunna ändra på dem. Flera av våra intervjupersoner tackade oss för att vi hjälpt dem att fundera kring egna och andras attityder kring vårt ämne. Bertil, en av våra intervjupersoner berättade entusiastiskt att han minsann skulle fortsätta diskutera och reflektera kring detta med sina kolleger. Tack för ditt engagemang Bertil!

Det framkom i vår studie att det finns ett stort mörkertal när det gäller anställda med missbruksproblem i arbetslivet. Tendensen verkar även vara att det är kvinnor som i störst utsträckning döljer sitt missbruk. Vi blir bekymrade då vi tänker på vilka konsekvenser det får för barnen och framförallt barnen till ensamstående mammor med ett dolt missbruk. Alla våra intervjupersoner var ense om att en missbrukande, yrkesarbetande kvinna oftast står utan man, då han snabbt lämnar sin kvinna om hon börjar få missbruksproblem. Missbrukande män verkar däremot kunna hålla kvar sina kvinnor och får även stöd och hjälp av dem oavsett problem. För barnen innebär detta en enorm skillnad då de har mamma som tar hand om dem ifall pappa har missbruksproblem. Är det mamma som har problem, så finns oftast inte pappa kvar i familjen för att se till barnens bästa. Vi påstår absolut inte att det första alternativet är bra för barnen, men de är i alla fall inte så utlämnade som de vore med en ensamstående mamma som missbrukar.

Arbetsgivarna har här, menar vi, ett stort ansvar att verkligen bry sig om och se sina anställda. De skall enligt lag se till sina anställdas hälsa. För att minska på mörkertalet menar vi att de bör införskaffa sig kunskap om missbruk och våga ställa de obehagliga frågorna det innebär att ha ett samtal med en anställd som misstänks ha ett missbruk. Både arbetsgivare

och kolleger behöver tränas och lära sig tolka mäns och kvinnors signaler och symtom på missbruk av inte bara alkohol, utan även tabletter och andra droger. Det bör även finnas en tydlig alkohol- och drogpolicy där det tydligt står beskrivet bland annat hur och när en kollega skall berätta för chefen om sina misstankar om att en kollega har missbruksproblem. Då slipper den som ”tjallar” känna sig skyldig och kan istället hänvisa till företagets regler.

Ett annat fenomen i arbetslivet som flera intervjupersoner nämner är också den ”after work- kultur” som verkar bli allt vanligare i arbetslivet. Denna utveckling framstår, enligt oss, som något paradoxal i förhållande till att fler och fler arbetsgivare blir medvetna om sitt ansvar kring alkohol- och drogpolicys och nolltolerans. Å ena sidan har arbetsgivaren en väl utarbetad handlingsplan för att stävja missbruk, men å andra sidan kan samma arbetsgivare ha den underförstådda inställningen ”sammanhållningen i gruppen har en god inverkan på arbetsinsatsen, - kommer du inte med ut och tar en öl så passar du inte in hos oss”! En aning kontraproduktivt, kan vi tycka. För hur påverkar detta den enskilde anställde som redan har ett riskbruk av alkohol? Eller den som, kanske utan arbetskamraternas vetskap, är en nykter alkoholist? Denna något svårlösta ekvation anser vi skulle vara ett intressant uppslag till vidare forskning.

Något som förvånar och även bekymrar oss är att våra intervjupersoner över lag endast talade om alkoholmissbruk. Det var det som de flesta kunde se existera på företagen. Vi försökte genomgående att vara observanta på vårt språkbruk, och talade om *drogmissbruk*, men de svar vi fick var ganska genomgående alkoholrelaterade. En av våra intervjupersoner Kerstin, sa under intervjun att det var lättare förr, ”en alkoholist kan vi väl alla känna igen, men vi vet inte hur de ser ut när de tar andra droger”. Vi var, under våra intervjuer, noga med att förklara att vi inte var begränsade till alkoholmissbrukande män och kvinnor, men de flesta menade att det är så svårt att tolka tecken och upptäcka när en person använder sig av annat än alkohol. De var medvetna om att det säkerligen finns många anställda på företagen som använder både droger och tabletter, men att de själva inte skulle kunna upptäcka dem.

När det gäller det stora mörkertalet av anställda med missbruksproblem, så är det dessutom så att flera av dessa försvinner från företaget innan det uppdagas hos fackförbund och andra instanser. Det kan vara att arbetsgivaren gett den anställde med missbruksproblem ett erbjudande/avgångsvederlag, vilken denne tackat ja till dels för att slippa skammen det innebär att erkänna ett missbruk på sin arbetsplats. Det kan även vara att denne accepterat ett erbjudande från arbetsgivaren för att slippa ta tag i sina missbruksproblem. De förnekar att de har ett missbruk helt enkelt. Följden blir den att den här människan som borde genomgå en missbruksbehandling, går vidare utan att ha fått hjälp. Missbruket går djupare vilket resulterar

i större konsekvenser för både den enskilde missbrukaren, men även för dennes barn och familj.

Vi vill även här diskutera lite kring att attityderna kring yrkesverksamma mäns respektive kvinnors missbruk förhoppningsvis håller på att förändras. Det är ju bra att kvinnor inte döms och skäms för att de dricker lite vin. Dock är det väl nästan alltid så att det oftast inte kommer fram något positivt som inte har lite negativt också med sig. Vi har genom litteratur och även från vår undersökning förstått att kvinnors alkoholkonsumtion ökar markant i hela västvärlden och det är inte enbart positivt, ur hälsosynpunkt, att kvinnor idag känner sig fria att få lov att konsumera alkohol. Det innebär även en risk att konsumtionen för allt fler kvinnor övergår i riskkonsumtion och även i missbruk. Alla våra intervjupersoner tog upp ett fenomen som är relativt nytt i Sverige, nämligen ”bag- in- box”. De menar att detta är ett fenomen förbehållet främst kvinnor och att kvinnor nu dricker vin utan att egentligen tänka på hur mycket de dricker. Den tomma flaskan finns inte längre som markör på vinkonsumtionen. Vi har inga moralaspekter på detta, utan utgår bara från de hälsorisker detta innebär för kvinnor såväl som för män.

Ett intressant ämne att forska kring hade även varit kring de attitydförändringar som några av våra intervjupersoner nämnde håller på att ske. Nämligen att den ”gamla” inställningen att det är ett accepterat, och nästan manligt attribut att dricka alkohol, håller på att nyanseras. Dessa symboler har möjligen förändrats något, då pappors ansvar i familjen har utökats. Det hade varit intressant att på gräsrotsnivå studera hur dessa nyare attityder kommer till uttryck och påverkar beteenden. Kan det vara så att alkoholglaset i handen på den kompetente mannen/pappan håller på att bytas ut mot Ramlösa, som en symbol av att han vill något med sitt liv?

Avslutningsvis vill vi diskutera att vi har undersökt vårt ämne genom att intervjua personer som främst har professionell erfarenhet av vilka konsekvenser attityder kring missbruk får i arbetslivet. Vi tyckte att deras olika yrkeserfarenhet gav fördelar i form av ett helhetsperspektiv på ämnet. Även om vi inte kan tillskriva dem objektivitet, så har de i alla fall ett utifrånperspektiv på berörda parter agerande, nämligen arbetsgivare och anställda med missbruksproblem. Men ett annat sätt att närma sig problematiken är naturligtvis att prata med personer som själva har eller har haft missbruksproblem, och som har påverkats av attityder kring detta på sin arbetsplats. Detta hade varit intressant men vi föreställer oss att, åtminstone vi, hade haft svårt att hitta personer att intervjua om detta känsliga ämne som var och en helst vill dölja.

Vi har en mycket givande och intressant period bakom oss. Vi tror att den inblick och insikt vi har fått genom att utföra den här studien, kommer att lämna bestående intryck hos oss både som privat- och yrkespersoner.

Källförteckning

- Alm, Martin (2002). *Hanteringen av missbruksproblematik vid mindre företag. En organisationsstudie*. Arbetsrapport. Mälardalens högskola: Centrum för välfärdsforskning.
- Alna (1998). *Drogförebyggande insatser på kvinnotäta arbetsplatser*. Rapport. Stockholm: Arbetslivets egen resurs i alkohol- och drogfrågor.
- Bengtsson, Anna-Bodil & Gavelin, Ingegerd (2004) *Familjer och missbruk. Om glömda barn och glömda föräldrar*. Visby: Books on Demand
- Björling, Bam (2002) "Efterord". I Leissner, Tom & Hedin Ulla-Carin (red) *Könsperspektiv på missbruk*. Bettna: Bjurner och Bruno AB
- Borgström, Eva (2006). Nationella sekretariatet för genusforskning officiella hemsida. <http://www.genus.se/Om+sekretariatet/Vad+ar+genusforskning%3F/> (2006-11-24)
- Dahlgren, Lars & Starrin, Bengt (2004) *Emotioner i vardagsliv & samhälle*. Lund: Liber AB
- Goffman, Erving (2006) *Jaget och rollerna*. Fjärde upplagan, femte tryckningen. Smedjebacken: Norstedts akademiska förlag
- Halvorsen, Knut (1993) *Samhällsvetenskaplig metod*. Lund: Studentlitteratur
- Hilte, Mats & Laanemets, Leili (2000) *Berättelser om missbruk och vård. Om missbrukande kvinnor i fyra olika behandlingsprogram*. Lund: Meddelanden från Socialhögskolan.
- Hirdman, Yvonne (2001) *Genus – om det stabilas föränderliga former*. Malmö: Liber AB
- Holme, Idar Magne & Solvang, Bernt Krohn (1997) *Forskningsmetodik. Om kvalitativa och kvantitativa metoder*. Lund: Studentlitteratur.
- Johansson, Katarina & Wirbing, Peter (2005) *Riskbruk och missbruk. Alkohol, läkemedel, narkotika*. Stockholm: Natur och kultur
- Kristiansen, Arne (2000) *Fri från narkotika. Om kvinnor och män som varit narkotikamissbrukare*. Vaxholm: Bjurner och Bruno AB
- Mattsson, Tina (2005) *I viljan att göra det normala. En kritisk studie av genusperspektivet i missbrukarvården*. Växjö: Égalité.
- Milton, Pia (1997) *I backanternas fotspår. Kvinnor, alkohol och droger*. Rapport-serie. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning
- Nilsson Motevasel, Ingrid (2002) *Genusperspektiv på yrkesmässiga relationer*. Lund: Studentlitteratur
- Närvänen, Anna- Lisa (1999) *När kvalitativa studier blir text*. Lund: Studentlitteratur

Repstad, Pål (1993) *Närhet och distans*. Lund: Studentlitteratur

Scheff, Thomas J & Starrin, Bengt (2002) ”Skam och sociala band – om social underordning och utsatta konflikter”. I Meeuwisse, Anna & Swärd, Hans (red). *Perspektiv på sociala problem*. Stockholm: Natur och kultur AB

SOU 1994:28 (1994) *Kvinnor och alkohol*, delbetänkande av alkoholpolitiska kommissionen. Stockholm: Fritzes

Svea Rikes Lag (2006) Stockholm: Norstedts juridik AB

Svenska regeringens officiella hemsida
<http://www.regeringen.se/sb/d/3280> (2006-10-16)

Söderling, Lars (2002) *Varulvsvalsen. En bok om medberoende*. Johanneshov: Robert Larsson AB

Thunberg, Karin (1980) *Dricker hon? Det skamliga missbruket*. Malmö: Prisma

Tobutt, Clive et al. (2003). *Att hantera alkohol- och andra drogproblem i arbetslivet. För kvalitet och säkerhet*. Studiematerial. Sundsvall: Mithögskolan

Vikander, Britt (2002) ”Små piller kan ge stora problem”. I Leissner, Tom & Hedin, Ulla-Carin (red) *Könsperspektiv på missbruk*. Stockholm: Bjurner och Bruno AB

Intervjuguide

- Beskriv kort er verksamhet.
- Beskriv dina egna arbetsuppgifter i verksamheten.

Vad gör arbetsgivaren vid misstanke om/eller upptäckt av en anställds missbruk?

- Kan du beskriva processen som sätts igång.
- I vilket skede kommer du in i bilden när det gäller en anställds missbruksproblem?

Vilka attityder kring kvinnligt/manligt missbruk finns bland arbetsgivare och anställda?

- Upplever du att det är skillnad mellan män och kvinnor när det gäller skam?
- Vad är din erfarenhet av vad de själva anser?
- Vad anser arbetsgivare och kolleger?
- Vad är din erfarenhet när det gäller att ta på sig skulden för sitt missbruk?
- Har attityderna kring manligt/kvinnligt missbruk förändrats över tid/på senare år?
- Är det åldersrelaterat? Könsskillnader?
- Vad är det som formar våra attityder kring mäns och kvinnors missbruk?

Finns det skillnader i hur kvinnliga/manliga missbruksproblem uppmärksammas på arbetsplatsen?

- Märker du några skillnader?
- Hur ser det ut med kollegialt skyddsnät på arbetsplatsen? Könsskillnader?
- Hur reagerar arbetsgruppen? Könsskillnader? Manliga/kvinnliga grupper & manliga/kvinnliga missbrukare?

När det handlar om att dölja sitt missbruk, vad är din bild om man gör en jämförelse mellan könen. Ser du skillnader mellan män och kvinnor?

- Vad kan i så fall vara orsak till dolt missbruk? Ser du någon koppling till föräldraskap? Fasaden utåt?
- Ter sig kvinnors och mäns sätt att missbruka likadant?
- Vilken är din erfarenhet av blandmissbruk på arbetsplatserna? Könsskillnader? Vad kan i så fall vara orsaken?

Finns det skillnader i hur rehabiliteringsplanen utformas, för män respektive kvinnor?

- I så fall hur visar sig dessa skillnader?
- Kan det finnas skillnader, eller i praktiken, bemöts båda gruppernas behov av stöd på samma sätt? Står antalet hjälpta i proportion till antalet män/kvinnor som arbetar där?
- Samma erbjudande om behandling, oavsett befattning inom företaget?
- Inverkar föräldraspekten på vilken behandling som erbjuds? Orsaker i så fall?
- Hur ”bra” är kollegerna på att stödja en anställd vars missbruk blivit uppmärksammat?
- Finns det någon skillnad mellan män och kvinnor i hur benägen man är att ta emot behandling/säga upp sig när missbruket uppdagas?
- Finns det skillnader mellan män och kvinnor i hur mottagliga de är på olika typer av behandling och i så fall vad kan det bero på?